3. MENSFILDOV IZVEŠTAJ

(1. mart 1944)

SAŽETI PREGLED

1. Proveo sam u Jugoslaviji šest meseci, od 18. avgusta 1943. do 15. februara 1944, sa Mihailovicevim snagama. Prva tri meseca bio sam u Glavnom štabu generala Mihailovica, a ostala tri na terenu u inspekciji njegovih trupa. Proputovao sam celokupno područje zapadne i severne centralne Srbije u inspekcijskom obilasku, putujući na sever od Drine i Lima sve do blizu Sapca; zatim na zapad 40 milja južno od Beograda, i na jug do blizu Raske, u dolini Ibra. Napustio sam Jugoslaviju tako što sam, uz pratnju manjih grupa četnika, prošao kroz Herzogovinu i južnu Dalmaciju i stigao do mesta na jadranskoj obali nekoliko kilometara od Dubrovnika.

Vodio sam mnoge razgovore sa generalom Mihailovicem i pojedinim članovima njegovog štaba i prikupljao obaveštenja o njemu, njegovoj politici, njegovom osoblju, vojsci, komunikacionom sistemu, operacijama i odnosima sa britanskom misijom koja mu je dodeljena.

Na inspekcijskom putovanju lično sam nadgledao snage od oko 4.000 naoružanih i 10.000 nenaoružanih četnika. U svim oblastima koje sam obišao prikupljao sam statističke podatke i informacije o broju mobilisanih ljudi, o broju koji se može mobilisati, o količini i vrsti naoružanja i municije kojima se raspolaže, o komunikacijama, o prošlosti komandanata i njihovih oficira, o broju i razmeštaju neprijatelja u području, o operacijama koje su bile obavljene ili koje se planiraju, o taocima, odmazdama, propagandi (četničkoj i neprijateljskoj), moralu vojske i naroda, stavu vojske i naroda prema partizanima, o uslovima života i stanju ishrane, o mogućim aerodromima itd. Međutim, sve moje pisane beleške preuzeo je moj pretpostavljeni, potpukovnik Sejc, jer se očekivalo da će on prvi da krene iz Jugoslavije. Ipak, izneo sam statističke podatke o Mihailovicevoj armiji, Mihailoviceva pisma predsedniku Ruzveltu i generalu

Donovanu, a ostalo sam morao da rekonstruišem po sećanju. Poneo sam i veliki broj fotografija.

2. Mihailovic u Srbiji ima dosta dobro organizovanu vojsku. Ona se sastoji uglavnom od oficira bivše jugoslovenske vojske i ljudi koji su pre rata dve godine služili vojsku. Vojska je organizovana na teritorijalnom principu, sa komandantima i četama u svakom srezu, i sa redosledom komandovanja sve do najmanje jedinice. Mihailović tvrdi da ima 57440 ljudi pod oružjem i da bi mogao da mobiliše još 400.000 kad bi imao oružje. Oslanjajući se na brojno stanje koje sam proverio, procenjujem da on ima 35.000 mobilisanih naoružanih ljudi. Bolju procenu ću svakako dati kad se potpukovnik Sejc vrati sa našim podacima, to jest kad budemo u mogućnosti da uporedimo naše brojke sa njegovim.

3. Najveći deo oružja je u jadnom stanju te lokalni komandanti kažu da očajnički traže oružje i municiju. Dobar deo pušaka potiče iz stare jugoslovenske vojske. Puške su istrošene i imaju izjedene cevi. Ima dosta nemačkih automatskih pištolja i »bereta«. Lake mašinske puške su »zorka« ili holandski tipovi. Ima veoma malo minobacača ili teških mitraljeza, i nimalo artiljerijske municije. Moja procena je da svaki vojnik ima između 25 i 40 metaka puščane municije, i 150—200 metaka za mašinsku pušku. Svaki drugi vojnik nosi ručnu bombu.

4. Mihailovic tvrdi da ima 90.739 pušaka, 321 teški mitraljez, 1.149 lakih mitraljeza, 65 minobacača i 294 automatskih pištolja. Nema oružja u odnosu na broj ljudi u oblastima u Srbiji koje sam obišao. Međutim, višak postoji u oblastima Herzogovine i južne Dalmacije, gde se — mora se naglasiti — borilo uglavnom protiv partizana.

5. Imam utisak da su trupni oficiri sposobni vojnici. Mihailovic se, bez obzira na to što je dobrog zdravlja i što ima sposobnosti za rukovođenje, okružio drugorazrednim štabom gde mu je politički savetnik dr Moljevic, koji je zagriženi Srbin. Mihailovic ne ume da odabere saradnike.

6. Prosečni četnički vojnik je jako loše odeven, i već tri godine provodi mukotrpan i iscrpljujući život u planinama, živi u prljavim seljačkim izbama i jede ono što su seljaci voljni da mu daju. Mnogi vojnici svoje porodice nisu videli već tri godine; možda ih, zbog nemačkih odmazdi, više i nemaju. Uzevši sve ovo u obzir, moral i disciplina trupa u Srbiji je dobra; u Herzogovini veoma loša.

7. Vojska poseduje jadan komunikacijski sistem i, uz pomoć slabih radio-aparata domaće radinosti, oslanja se uglavnom na kurire kojima su potrebni sati ili dani da prenesu poruke koje se mogu preneti trenutno.

8. Vojna obaveštajna služba je, uopšte uzevši, isto tako jadna.

9. Ljudi su, u delu Srbije koji sam proputovao, za kralja Petra 100%, a veliki deo i za Mihailovica, koga neobično poštuju jer je rukovodio pokretom otpora 1941. Kad su ostali narodi bili poraženi, on se jedini borio za kralja i demokratiju. Izgleda da ne vole ni komunizam ni partizane. U Herzogovini, međutim, nisam stekao isti utisak.

10. Moral srpske vojske i naroda bio bi silno uvećan čak i simboličnom invazijom Saveznika. Tada bi se svi oni odmah digli na ustanak.

11. Srpski narod je silno oduševljen Amerikancima. Za njih su Amerikanci jedini narod koji nema nameru da ih na kraju prevari.

12. Mihailovic sada skoro ništa ne radi protiv Nemaca, mada je bio vrlo aktivan posle kapitulacije Italijana, septembra 1943. Tada je presekao prugu Beograd—Barajevo tako što je srušio dva važna mosta, zauzeo mnoge gradove i lično prihvatio predaju italijanske divizije »Venecija« kod Berana.

Mihailoviceva politika se sastoji u ustezanju od operacija sve do »dana D« (Srbi to zovu »justanek«) kada se očekuje saveznička invazija. Mihailovic kaže da će tada sve čime raspolaže da uloži u jedan sveopšti napor. On odbija da odmah počne sa operacijama tvrdeći da (1) želi da izbegne teške represalije nad svojim narodom, i (2) da nema dovoljno oružja i municije. Mihailovic je rešen da etnički i brojčano sačuva srpsko stanovništvo u odnosu na Hrvate. On takođe kaže da ima vojsku »od jednog metka« koju bi nemačka pojačanja potpuno uništila u jednom naletu ako preduzme operacije pre »dana D«. On dalje tvrdi da je voljan da preduzme stalne operacije protiv Nemaca ako mu se obezbedi neprekinuto dopremanje opreme, jer bi tako mogao da se suprotstavi represalijama. S druge strane, činjenica je da je obećao da će onesposobiti prugu Beograd——Niš—Skoplje u dolinama Ibra i Vardara (koje su za Nemce dragocene saobraćajnice kako za snabdevanje tako i za povlačenje iz Grčke), ali da to nije učinio, čak ni kad je njegov komandant u toj oblasti primio od Britanaca znatne količine oružja. Isto tako, nije razorio rudnike u Boru i Trepči, važne nemačke izvore bakra i olova.

Mihailovic se žali da mu Britanci nisu zajemčili da će operacije koje su od njega zahtevali biti koordinisane sa opštom strategijom Saveznika na drugim mestima.

13. Najveći broj četničkih komandanata i vojnika u Srbiji želeo bi da se bori, ali traže više oružja i municije da bi to mogli da ostvare i da bi sprečili teške represalije.

14. Mihailovic i njegovo rukovodstvo su vrlo nepoverljivi prema Britancima, jer osećaju da su ih ovi prodali Staljinu. Britanci ih razdražuju i zbog jugoslovenskih vesti na Bi-Bi-Si-ju (to je njihov glavni izvor vesti od Saveznika, jer je stanica WRUL iz Bostona preslaba da bi redovno mogla da se čuje).

Oni naglašavaju da Bi-Bi-Si od septembra 1943. skoro sve svoje vreme posvećuje vestima o partizanima i da zapostavlja Mihailovica uprkos činjenici da je on vodio značajne operacije protiv Nemaca, i da je u mnogim slučajevima Bi-Bi-Si lažno pripisivao partizanima mnoge akcije koje su izveli četnici — kao, na primer, isterivanje Nemaca iz Rogatice. Ima dokaza koji ovo potvrđuju.

15. Ni u jednom delu Srbije koji sam obišao nisam video partizane osim — u januaru — jedne grupe od 800—1.000 kod Ivanice koja je bila potisnuta iz Sandžaka i tu se borila protiv četnika. Viđao sam male grupe partizana u delu Herzogovine koji sam proputovao.

16. Četnici iz severnog Sandžaka, Herzogovine i Bosne potpuno su se predali borbi protiv partizana. Četnički stav prema građanskom ratu je sada prevashodno rasno, a tek onda ideološko pitanje. Četnici tvrde da su 75% partizana Hrvati, od kojih su mnogi pripadali kvislinškim ustaškim trupama koje su 1941. godine dezertirale iz jugoslovenske vojske i pridružile se Nemcima kad je nemačka pobeda izgledala neizbežna, a sad se pridružili partizanima kad izgleda da će, ipak, pobediti Saveznici. Svi ti Hrvati, zadržavši svoje ranije rasno i religijsko nezadovoljstvo, najpre su desetkovali Srbe u krvavim čistkama od 1941—1942, a sada su rešeni da, po svaku cenu, uspostave hrvatsku kontrolu.

17. Nisam primetio nikakvu kolaboraciju između četnika i Nemaca osim susreta oficira za vezu s nedićevcima, u Belanovici kod Valjeva, i u Aranjelovcu južno od Beograda, sa navodnom namerom da se pribave obaveštenja o pokretima nemačkih trupa. Tvrdilo se da je jednom prilikom to omogućilo oblasnom komandantu da uspešno napadne Nemce i da zapleni oružje.

Četnici iz južne Herzogovine i južne Dalmacije ponegde sarađuju sa Nemcima, čak i u toj meri da im Nemci dopuštaju slobodno kretanje i omogućavaju borbu protiv partizana. Jednom prilikom, lokalni seoski komandir je dozvolio da Nemci uđu u selo i omogućio im privatni smeštaj za 640 vojnika. Jedan četnik mi je pokazao propusnicu koja ga opisuje kao »četnika« i dopušta mu da ode u dubrovačku bolnicu. Propusnicu mu je izdala nemačka komanda u Dubrovniku. I pored svega ovoga, nemam nikakvih dokaza da su Nemci četnicima isporučivali oružje, ili da je Mihailovic išta znao o tome.

18. Shvatio sam da su ovde i četnici i narod za kralja, ali da ne žele izbegličku vladu.

19. U delovima Srbije koje sam posetio nema gladi. Nemci prikupljaju samo deo od onoga što zahtevaju, a i tada samo u ravnicama gde mogu sve to da sakupe.

20. Ne znam koji »smer« zauzima četnička propaganda. Veoma je obimna da bi mogla da se prevede. Velika pošiljka četničkih brošura, novina i šapilografisanog materijala, prikupljenog u različitim oblastima, upućena je u Vašington na prevođenje.

1. 1944.

IZVEŠTAJ KAPETANA V. R. MENSFILDA O MISIJI KOD GENERALA DRAGE MIHAILOVIĆA

1. HRONOLOŠKI PREGLED LIČNIH AKTIVNOSTI

U noći 18. avgusta, posle pet časova leta od Derne, u Africi, spustio sam se padobranom iz bombardera »halifaks« na planinu kod Ivanice, u Srbiji, bilzu Mihailovicevog Glavnog štaba. Odmah smo spazili signalne vatre, preleteli preko polja, i tom prilikom mogao sam da vidim vatre kroz otvor za iskakanje. Čim smo uporedili naš svetlosni signal sa onim na zemlji, obišli smo oko deset milja i vratili se. Tada sam se rukovao sa dispečerom RAF-a, podigao palac uvis i iskočio. Kad se padobran rascvetao nada mnom, odmah sam video vatre i shvatio da sam iskočio daleko od mete; sleteo sam na gomilu stenja i lako povredio bok. Našao sam se na hladnoj planinskoj kosi gde sam već posle nekoliko minuta bio okružen grupom bradatih četnika koji su pokušavali da me uguše poljupcima uz uzvike »Zdravo, prvi Amerikanac!« Signalizirao sam pilotu da je sve u redu, a potom sam odmah odveden na mesto gde je trebalo da budem spušten. Tu sam sreo još mnogo četnika, pukovnika Vilijama Bejlija, šefa britanske misije, i majora Grinlisa, šefa njegovog štaba. Uskoro se avion vratio i zamalo nas poubijao sa petnaest kontejnera, a onda se izgubio u noći. Pošiljka je odmah bila odneta volovskim kolima.

Shvatio sam da je Mihailovicev »Starb« na manje od sat hoda i da me on čeka. Pešačili smo preko planine uočavajući u pomrčini četničke straže postavljene na okolnim brežuljcima. Ispostavilo se da je »Starb« (ili glavni štab Vrhovne komande) bio sklepan od šatora napravljenih od padobrana. »Starb« je bio grupisan u čestaru pored nekoliko »kolibara« (planinskih kućica za ovce). Unaokolo nije bilo ničeg osim najjednostavnijih predmeta. Gorela je vatra, a debla su služila kao klupe.

Nekoliko minuta kasnije, iz mraka je iznikao ministar sa još nekoliko ljudi iz svog štaba i u pratnji ličnog telohranitelja. Upoznali smo se i razgovarali na francuskom. Procenio sam da mu je oko pedeset godina. Bio je srednje građe, sa gustom sedom bradom, naočarima, prijateljskim osmehom i jetkim humorom. Odmah me je predstavio generalu Trifunovicu, šefu štaba, potpukovniku Laladevicu, šefu za operacije, i ostalima. Onda smo posedali oko vatre, pili »rakia« (viski od šljive sličan votki) i pričali o ljudima koje poznajemo. Većina prisutnih su bili bradonje i na njima se videlo da su već tri godine »u šumi«. Bili su odeveni u sve vrste rasparenih uniformi, dok su neki nosili i ostatke starih uniformi jugoslovenske vojske. Pukovnik Bejli je razbio led upoznajući me sa ljudima.

Posle jednog sata otišao sam u britanski logor, udaljen oko pola milje, koji se sastojao od grube seoske kuće i dva

šatora. Tu sam sreo potpukovnika Duejna Hadsona, prvog britanskog oficira koji je stigao ovamo, posle podmorničkog iskrcavanja naslepo, na crnogorskoj obali. Tu su bila i dva mornarička narednika, zarobljena na Kritu, koji su uspeli da pobegnu iz nemačkog voza za prevoz zarobljenika. Popili smo još »rakia« i otišli da legnemo na seno u jednom od šatora. U međuvremenu, stigle su volovske zaprege i četnici su počeli da ih istovaraju.

Proveo sam nekoliko sledećih dana navikavajući se na novi život, koji je izgledao prilično surovo, i upoznajući se sa trenutnom situacijom. Sutradan smo otišli u zvaničnu posetu ministru i njegovom štabu. Posle toga smo više puta večerali pored ministrove logorske vatre gde sam vodio duge razgovore s pukovnikom Bejlijem, pukovnikom Hadsonom, Mihailovicem i članovima njegovog štaba. Koliko znam, jedina greška u mom ponašanju zbila se kad sam ministru nazdravio sa »Tvrd, sa mnoge godine«, čije značenje ne želim ovde da objašnjavam. Najveći deo onoga što sam saznao poslato je preko Bejlijevog radija. Pre nego što sam pošao iz Kaira, major Jo mi je rekao da treba da upotrebljavam britansku šifru jer se podrazumevalo da će sve naše poruke da čitaju Britanci. Dali su mi i rimovanu šifru za slučaj hitne potrebe. Kad sam stigao u Jugoslaviju, pukovnik Bejli mi je kazao da je iz Kaira primio poruku u kojoj stoji da treba da upotrebljavam svoju ličnu šifru i da svoje izveštaje prethodno njemu pokazujem. Obojica smo shvatili da ovo znači da će moje izveštaje čitati samo on. Pukovnik Bejli mi je rekao da slobodno mogu da šaljem sve što mi se dopada. Upotrebljavao sam, prema tome, svoju rimovanu šifru sve do dolaska potpukovnika Sejca.

Ovde je život težak. Smešteni smo na zaravni planine Cermernina od koje su Nemci udaljeni tri sata hoda. Odmah sam kupio tovarne i jahaće konje i držao spakovane bisage, tako da smo bili spremni da krenemo čim se za tim ukaže potreba. Spavali smo na zemlji i jeli iz zajedničkog lonca. Svakodnevno sam provodio neko vreme sa jednim četničkim oficirom učeći jezik. Naša četnička straža se sastojala od tridesetak bedno odevenih i prljavih ljudi. Bili su veoma radoznali i spremni da nam pomognu u svakoj prilici. Nosili su uglavnom stare jugoslovenske puške koje su bile istrošene i sa ojedenim cevima.

Nismo, međutim, gladovali. Bilo je obilja crnog hleba i kimaka (vrste butera skinutog sa mleka), svinjetine, jagnjetine, krompira, šljiva, i malo čaja i šećera koje sam ja doneo.

Pukovnik Bejli je bio veoma predusretljiv kad sam stigao. Ostavio je na mene utisak sposobnog, širokogrudog i inteligentnog oficira, daleko upućenijeg u probleme koji su se pojavljivali u odnosima s Mihailovicem od bilo kog oficira s kojim sam razgovarao u Kairu. On govori jezik kao domorodac i poznaje sve ključne ličnosti jer je u Jugoslaviji proveo mnogo godina pre rata. Rekao mi je da Mihailovica i njegov štab mogu, sve dok sam član britanske misije, da posećujem bez ikakvog uste-

zanja. Izjavio je da mu je drago što stižu američki predstavnici i da se nada da će ih biti još.

Oba pukovnika, Bejli i Hadson, opisali su mi svoje aktivnosti u svojstvu britanskih oficira za vezu i istoriju svojih odnosa s Mihailovićem. U to vreme Bejli je bio potpuno obuzet ubeđivanjem Mihailovica da se poduhvati značajnijih operacija protiv Nemaca. Mihailovic je otezao pravdajući se nedostatkom oružja i mogućnošću teških represalija. Nekoliko dana posle mog dolaska Bejli je poslao Mihailovicu pisani ultimatum u kome je naglasio da Mihailovic nije obavio izvesne operacije i gde se od njega zahteva da odmah izda naređenja za njihovo sprovođenje. Bejlijev argument se sastojao u činjenici da je Mihailovic izbegavao da izvrši sabotaže na saobraćajnim linijama sever—jug, u dolinama Ibra i Vardara gde je oblasni komandant Djuric primio znatnu pomoć. Mihailovic je odgovorio pismom, pristavši da izda naređenja za nove akcije i, posebno, da naredi Djuricu da krene sa operacijama u svojoj oblasti.

Kad sam stigao u Jugoslaviju, bilo je izvesnog trvenja između Bejlija i Kaira, jer Kairo navodno nije poslao avione sa oružjem za operacije koje je zahtevao da Mihailovic odmah izvede. Kad su avioni stigli, spustili su uglavnom defektnu ili neodgovarajuću opremu. Lično sam video kontejnere pune čizama i kaputa malih brojeva koji bi odgovarali ljudima visokim pet stopa i dva inča.* Uprkos brojnim telegramima koji su obaveštavali o različitim detaljima, vremenu isporuka i zahtevima za ovo ili ono, telegrami iz Kaira nisu uzimali u obzir nijedan od Bejlijevih zahteva. Na primer, potpuno nevezano za pitanje o oružju i opremi, sasvim su zapostavljene lične potrebe članova misije, i mnogi od njih su oskudevali u obući, odeći i sl.

U svakodnevnim razgovorima s Mihailovicem i njegovim štabom dobio sam obilje informacija o njegovoj vojsci, organizaciji i komunikacijama. Obraćao sam pažnju i na uslove života, tako da bih mogao da svom narednom pretpostavljenom oficiru unapred saopštim šta ga očekuje i šta bi trebalo da ponese.

Svi bi ovde želeli da saznaju — i britanska misija i Mihailovicev štab — kakvi će biti položaj i uloga američkih oficira, da li dolaze i drugi Amerikanci, da li će Amerikanci slati oružje i opremu, kakav je naš stav prema partizanima, da li ćemo imati sopstveni odašiljač za Kairo; sve ovo i mnoga druga pitanja. Mihailovica je, naravno, zanimalo da li će Amerikanci biti podređeni Britancima ili će uspostaviti nezavisnu misiju kod njega. Pre nego što sam pošao iz Kaira, uporno sam zahtevao da mi daju uputstva o našoj ulozi. Odgovoreno mi je da me šalju jednostavno zbog toga da pripremim teren za višeg oficira koji treba da bude podrobno obavešten, a da se od mene očekuje da se upoznam sa ljudima i opštim stanjem, i da, preko britanskog radija, pošaljem kući informacije i obaveštajne podatke koji mogu da budu od koristi mom pretpostavljenom oficiru

* Oko 155—160 cm *(prim. prev.)*.

— posebno podatke o tome šta bi trebalo da ponese. Odgovori na moja pitanja o našoj ovdašnjoj ulozi bili su uvek uopšteni i svodili se na to da će moj budući pretpostavljeni oficir dati uputstva. Imao sam jedan brifing sa majorom Inmanom, šefom Jugoslovenskog deska u MO4 u Kairu, kad me je upozorio na to da se partizani bore protiv Nemaca daleko više nego Mihailovic, zatim da Bejli ima velike poteškoće u ubeđivanju Mihailovica da preduzme operacije. Bejlija Mihailovic zapravo nije ni video, te je zato neophodno da se pošalje novi čovek. čvrste ruke, brigadir Armstrong, koji će pritegnuti Mihailovica da obavi te operacije. Najvažnije operacije su bile razaranje saobraćajnica u dolinama Ibra i Vardara, to jest glavne železničke pruge prema Grčkoj i Bugarskoj.

Odgovarao sam zato na silna zapitkivanja uzvraćajući da sam stigao samo da bih prokrčio put mom pretpostavljenom, koji će, naravno, moći bolje da odgovori na sva pitanja. Nisam znao šta da kažem o tome koliko će još Amerikanaca stići; nadam se da će ih biti dosta, da mi stalno sarađujemo sa Britancima u svakom pogledu, i da sam ja trenutno samo američki vojni posmatrač.

S obzirom na to da nismo znali kakva bi trebalo da bude naša uloga, činilo mi se da možemo da se pojavljujemo u jednom od sledećih svojstava:

1) *Vojni posmatrači,* koji kući šalju vojne obaveštajne podatke. Za ovu ulogu bilo bi, međutim, potrebno 30 do 40 predstavnika raspoređenih širom teritorije pod kontrolom Mihailovica koji bi radiom slali podatke iz prve ruke. Nikakva borba ne potiče iz Mihailovicevog Glavnog štaba, osim kada je napadnut. Američki predstavnici bi poslužili kao kanal koji bi kući slao nepotvrđene dnevne informacije ponuđene od Mihailovicevog šefa obaveštajne službe. Jedan jedini oficir bi mogao da obavi ovaj posao za Britance i Amerikance.

2) *Vojna služba za vezu,* koja bi savetovala Mihailovica o strategiji i usaglašavala njegove operacije sa opštom strategijom Saveznika u Evropi.

3) *Veza za snabdevanje,* koja bi proveravala Mihailoviceve potrebe i zahteve za obavljanjem određenih operacija, pregovarala sa Kairom oko isporuka opreme, učestvovala u raspodeli zaliha Mihailovicevim snagama i nadgledala njihovu upotrebu na terenu. Ovo bi zavisilo i od toga da li SAD uopšte nameravaju da šalju opremu.

4) *Služba za operacije.* Američki predstavnici bi obezbedili dolazak američkog tehničkog osoblja kao što su diverzanti, radio-operateri i sl.

Poslednje tri tačke od gore navedenih zavise, naravno, od toga da li će Mihailoviceve operacije biti dovoljno obimne da bi mogle da opravdaju ovakvo angažovanje.

Prve dve nedelje život je bio relativno tih. Uhvaćena su dva muslimanska špijuna te sam doživeo neprijatno iskustvo gledajući

kako su im prerezani grkljani. U proseku, ovuda dnevno preleću dva nemačka transportera i jedan laki bombarder. Mi smo, međutim, bili dobro kamuflirani. Lokalni komandant nam je priredio raskošnu večeru na otvorenom prostoru, pod drvećem (otprilike četiri milje odavde), gde sam se prejeo, pio »rakia« i čak održao govor zahvalnosti na ono malo srpskog što sam savladao. Četnici i seljaci su prilazili i blenuli u mene dok sam jeo. Uhvatio sam se i u »kola« (narodna igra) uz pratnju harmonike, a zadihao sam se prilikom bacanja kamena sa ramena. Tada je sve ličilo na prokleto dobar rat bez ikakve pucnjave i sa mnogo prijatnih ljudi koji su me, sasvim očigledno, obožavali i levo i desno.

Četvrtog septembra čuli smo o iskrcavanju Saveznika u Italiji i ponadali se da ćemo do Božića biti u Beogradu. Ponadali su se i Srbi. Bilo je mnogo slavlja, a 5. septembra upaljene su vatre u čast rođendana kralja Petra.

Sledećeg jutra, 6. septembra, udarili su Nemci, i to je bilo moje vatreno krštenje. Po ranoj jutarnjoj izmaglici, grupa od 200 Nemaca prilazila je uz planinsku kosu sa strane gde smo se mi nalazili. Još uvek smo spavali kad se provalio pakao uz »dum-dumovanje« teških mitraljeza i »tra-tratovanje« mašinskih pušaka na sve strane, i sasvim blizu. Bejli i ja smo brzo navukli pantalone i obuli cipele, zgrabili puške i prtljag, rasekli šator sa druge strane i potrčali ka šumi. Mogli smo da vidimo Švabe kako dolaze preko brda; bili su udaljeni samo 400 jardi od nas, u svojim plavo-zelenim uniformama. I sami smo otvorili vatru. Svud unaokolo pucalo se iz mašinskih pušaka i »stenova«, ispred i iza nas, i meci su otkidali grane nad nama. Bejli je predložio da odemo dublje u šumu. To smo i učinili. Konačno, obišli smo polukrug od oko pola milje i našli se opet blizu »Starba«. Vatra je trajala još sat i po. Shvatili smo da su Nemci potisnuti sa planine. Tada smo krenuli nazad, uzeli svoje konje i stvari i vratili se kod Mihailovica.

Bilo je ubijeno po nekoliko ljudi na obe strane, a neki su zarobljeni. Video sam kako su jednog zarobljenika naizmenično isleđivali i tukli. Kasnije su mi rekli da je zaklan.

Odmah smo, po kiši i preko strmih planina, s Mihailovicem i njegovom gardom od oko 150 ljudi krenuli na dvodnevni danonoćni marš ka Zlatiboru. Podigli smo logor pored reke Uvac. Mihailovic i njegovo osoblje smestili su se na oko dve milje od nas, razmešteni u više kolibara. Njegove radio-stanice su bile locirane na oko milju od nas, sa druge strane. Bilo je uobičajeno da se tako raspoređujemo iz bezbednosnih razloga, kao i zbog privatnosti. Uvek smo maršovali u jednostavnom stroju od oko 250 ljudi, i sa 40 do 50 konja.

Sada smo se nalazili u oblasti pod kontrolom kosmatog lokalnog komandanta, kapetana Radovica, koji je postao moj prijatelj pošto sam mu poklonio nešto filma. Dao mi je važne informacije o rasporedu Nemaca u ovoj oblasti, što sam odaslao u Kairo. Ove nedelje su nam četiri Mihailoviceva vojnika prire-

dili malo iznenađenje time što su se odenuli u uniforme četiri ubijena nemačka vojnika, otišli u Užice (gde se nalazi jak nemački garnizon) i tamo, na njegovom sopstvenom pragu, izrešetali poznatog kvislinškog vođu.

Osmog septembra, tokom večeri, čuli smo preko Bi-Bi-Si-ja da je Italija kapitulirala 3. septembra. Tada nismo bili mnogo udaljeni od garnizona sa oko 2.000 Italijana u Priboju, te smo bili iznenađeni što nismo primili upozorenje iz Kaira, koje bi nam omogućilo da postavimo Mihailoviceve trupe blizu italijanskog garnizona, prihvatimo njihovu predaju i oduzmemo im oružje pre nego što stignu Nemci. Sledećeg dana, pukovnik Bejli je primio telegram iz Kaira sa instrukcijama da preduzme sve što je u njegovoj mogućnosti za prihvatanje predaje Italijana u toj oblasti, ali da ih ne razoružava ukoliko pristanu da se zajedno s četnicima bore protiv Nemaca. U Beranu se nalazila italijanska divizija »Venecija« i komandno mesto italijanskih trupa za Berane i Priboj. Divizije »Toraneze« i »Emilija« su, kako je saopšteno, u okolini Podgorice i Bokor Kotor, južno od Dubrovnika. Bejli je odmah krenuo u Berane sa majorom Lukasevicem i grupom četnika da pokuša da primi predaju »Venecije«. Uporno sam zvao Kairo za dozvolu da krenem sa njim, misleći da bi bilo korisno ako bi se pojavio i američki predstavnik u razgovorima s italijanskim komandantom. Nisam dobio nikakav odgovor više od nedelju dana.

Jedanaestog septembra, pukovnik Hadson i ja smo otišli u Priboj u pokušaju da lično prihvatimo kapitulaciju Italijana. Mogli smo da ih čujemo kako cele noći pucaju na četnike koji su napadali garnizon. Međutim, kad je jedan seljak, koga smo poslali kao kurira, pokušao da uspostavi vezu sa Italijanima, oni su otvorili žestoku paljbu koja je trajala tri sata. Povukli smo se uz planinu i sledećeg dana od italijanskog komandanta primili poruku da se on podvrgava naređenjima komande iz Berana i da se neće predati ukoliko ne primi uputstva od svog generala. Tada smo nastavili povratak u britansku misiju.

U međuvremenu, Mihailovic je poslao svojim trupama širom Jugoslavije opštu naredbu o napadima na komunikacije i nemačke trupe. Preveo sam ovu naredbu i poslao ga kući. Posle toga, nekoliko dana Mihailovic mi je pokazivao radio-izveštaje od svih komandanata svojih jedinica o značajnim sabotažama i o napadima na manje nemačke kolone širom Srbije, Herzogovine, Bosne i Dalmacije; u južnoj Srbiji je nekoliko vozova bilo izbačeno iz šina, bio je uništen veliki broj nemačkih kamiona, i zauzeto nekoliko sela i gradova. Komandanti iz Bosne i Dalmacije su se gorko žalili zbog partizanskih napada s leđa dok su se četnici borili protiv Nemaca. Na primer, prema njihovoj tvrdnji, nakon njihovog zauzimanja Gacka i potiskivanja Nemaca prema Bileci, partizani su ušli u Gacko i objavili da su ga sami osvojili.

Dok se sve ovo dešavalo, Bi-Bi-Si je u svojim vestima za Jugoslaviju počeo uveliko da donosi vesti o partizanima, posvećujući pažnju skoro isključivo izveštajima o borbi partizana protiv Nemaca i o njihovom zauzimanju mnogih varošica i gradova u oblastima Bosne, severne Herzogovine i Dalmacije. Mihailovica uopšte nisu pominjali, uprkos činjenici što su izveštaji obaveštajaca lociranih pri njegovom štabu potvrđivali da je zauzeo mnoge gradove, kao što su Berane, Prijepolje i Gacko. i da je obavio gorepomenute operacije. Američka stanica WRUL je tada obaveštavala i o četničkim i o partizanskim operacijama, ali bila je toliko slaba da se samo retko mogla čuti.

U to vreme pozvao me je Mihailovic da prisustvujem sastanku u njegovom štabu. Bio je besan na Britance zbog vesti Bi-Bi-Si-ja i pokazao mi izveštaje svojih komandanata po kojima su neke vesti Bi-Bi-Si-ja bile čista laž. Pitao me je da li je moguće da dođe grupa američkih posmatrača sa isključivom namerom da ide na teren sa njegovim trupama i da sama vidi operacije koje on vodi, te da posle toga obavesti moju vladu. Rekao je kako misli da su dalji razgovori o ovoj temi s Britancima bespredmetni jer je sasvim očigledno da su ga Britanci prodali Staljinu. Odgovorio sam mu da ću o tome poslati izveštaj svome šefu na razmatranje. Odmah sam o svemu obavestio britansku misiju i uputio poruku kući.

Od tada su Mihailovic, njegov štab i njegovi oblasni komandanti gajili duboko podozrenje prema Britancima. Osećanje prema Amerikancima bilo je, međutim, krajnje prijateljsko. Mihailovic i njegovi oficiri su često izjavljivali kako veruju da je Amerika jedina preostala demokratska zemlja koja može da zauzme čestit i nepristrasan stav prema onome što se događa u Jugoslaviji.

Bio sam u zemlji već mesec dana, poslao kući preko 90 poruka i primio četiri odgovora. U jednom su mi čestitali srećno prispeće. Drugi se nije mogao dešifrovati. U trećem mi se savetovalo da poruke svedem na 300 slova, a ne 350, što je bio limit kod Britanaca, i da je bolje da ostanem kod Mihailovica nego da sa Bejlijem krenem na put u Priboj. Nisam primio nikakav odgovor na više pitanja koje sam tog meseca postavio Kairu. Četvrti se odnosio na Komandu glavnog bojišta.

Dvadesetog septembra, pukovnik Bejli se vratio iz Berana. On i članovi njegove misije obavestili su nas da su na putu za Berane Lucasevic i njegove trupe posle celodnevne borbe zauzeli Prijepolje i poterali Nemce prema Plevlju, ubivši preko sto vojnika, da je Lucasevic primio potpunu kapitulaciju od italijanskog komandanta u Beranu i Priboju i sklopio dogovor za zajedničke akcije protiv Nemaca, da zbog toga nije razoružao Italijane već je samo ostavio minimalne četničke snage u svakom gradu. Dve nedelje kasnije, Mihailović je izvestio da su partizani napali Berane i razoružali Italijane.

Na dan 23. septembra, pukovnik Sejc i brigadir Armstrong su se spustili kod nas na Zlatiboru. Armstrong je sa sobom poveo majora Flada, obaveštajnog oficira, majora Džeksa, operativnog oficira, potpukovnika Hauarda, šefa štaba, dva aktivna radio-operatera i jednog posilnog. Sejc i Armstrong su izgubili dobar deo svog prtljaga jer je ovaj ili bio spušten daleko od predviđenog mesta ili pokraden.

Pukovnik Sejc nije bio u stanju da odgovori na mnoga pitanja koja su se odnosila na naše ovdašnje zadatke, a s kojima sam se suočavao tokom prvog meseca. Između njega i brigadira Armstronga bilo je oštrih razlika u pogledu toga. Na prvom sastanku s ministrom i njegovim štabom, brigadir Armstrong je Mihailovicu predao pisma od kralja Petra II, generala Vilsona i pukovnika Putnika, šefa Jugoslovenskog poslanstva u Kairu. Sejc je izjavio da mu ništa nije rečeno o ovim pismima. Nakon razmene pozdrava brigadir je za sebe i pukovnika Bejlija izdejstvovao privatni prijem kod ministra. Pukovnik Sejc nije bio pozvan, a sledećeg dana, na prvoj zvaničnoj konferenciji s Mihailovicem i njegovim osobljem, brigadir nas je otpustio naočigled svih prisutnih, uključujući tu i Jugoslovene. Brigadir nam je saopštio da moramo da mu pokažemo sve naše telegrame, dok on, zauzvrat, nije dužan da nama pokaže sve što šalje u Kairo. Ubrzo posle toga, zabranio je pukovniku Sejcu da ode u Priboj i kupi konja, i da vidi Italijane koji su se predali, mada je svom obaveštajnom oficiru, majoru Fladu, dopustio da ode tamo.

Američki članovi misije su sada bili dovedeni u položaj da ne rade praktično ništa. Poslali smo u Kairo izveštaj o svemu ovome, i primili odgovor da smo pod brigadirovom komandom, da je brigadir jedina osoba kojoj je dozvoljeno da viđa Mihailovica, zatim da to može, u odsustvu brigadira, da čini drugi po rangu, pukovnik Sejc, ili, u slučaju odsustva obojice, sledeći po starešinstvu, u prisustvu prevodioca koga je odredio brigadir Armstrong; poruke koje se šalju pregledaće brigadir po sopstvenom nahođenju.

Ubrzo posle dolaska, brigadir je izjavio da možemo da očekujemo veoma malo aviona tokom zime zato što je RAF dodelio mali broj aparata za ove operacije, i da će Mihailovic dobijati opremu samo za određene operacije, što bi trebalo da ga ubedi da konačno počne sa dizanjem železničkih mostova na saobraćajnicama u dolinama Ibra i Vardara.

Tokom prve nedelje, brigadir je krenuo s pukovnikom Hadsonom da sruši most blizu Vardista, na železničkoj pruzi uskog koloseka Beograd—Sarajevo. Posao je dobro obavljen i oni su se vratili posle šest dana. Tokom ovog perioda nastala je sa Kairom potpuna zbrka oko toga da li će se oružje za ovu akciju slati ili se neće slati. Kairo je odbio da tovar spusti na Zlatibor jer je mesto bilo previše blizu partizana u Sanjaku, ali je konačno pristao da oružje pošalje u Čermernicu. Poručnik Kolarovic je poslao veliku grupu ljudi na dvodnevni put do tog

drugog mesta koje je bilo opasno otkako su nas tamo 6. septembra napali Nemci. Čekali su, po hladnoći, nekoliko noći, ali avion nije stigao. Ovo je samo povećalo zategnutost između Mihailovića i Britanaca, posebno zbog toga što je Mihailović već odobrio ovu važnu akciju koja bi presekla snabdevanje železnicom na liniji Beograd—Dubrovnik. I pored nekoliko jasnih telegrama koje je poslala britanska misija sa preciznim podacima o pogodnim terenima na Zlatiboru, poruke iz Kaira svedočile su ili o potpunom nerazumevanju ili o ignorisanju naših signala.

Drugog oktobra, brigadir Armstrong, pukovnik Sejc, pukovnik Hadson i major Džeks su sa velikom grupom četnika otišli da napadnu Visegrad i sruše veliki železnički most kod Rogatice, na pruzi Beograd—Sarajevo. Operacija je bila uspešna i Nemci su proterani iz Visegrada, a četnici su uspostavili kontrolu nad saobraćajnicom. Most je bio srušen nekoliko dana kasnije. Tokom tog perioda, svakodnevno sam imao sastanke sa majorom Fladom i potpukovnikom Novarkovićem, obaveštajnim šefom ministra. Dnevne obaveštajne biltene slali smo Flad i ja, u američkoj šifri, jer nam je britansko odeljenje za dešifrovanje javilo iz Kaira da su tamo toliko pretrpani nedešifrovanim porukama, tako da možemo da se nadamo bržem emitovanju ako koristimo našu šifru, koju, ionako, imaju i Britanci.

Brigadir je posle povratka iz Visegrada održavao svakodnevne sastanke sa ministrom; na neke je pozivao i pukovnika Sejca. Na tim razgovorima brigadir je pokušavao da privoli ministra da preduzme nove operacije. Međutim, Mihailović je odugovlačio sa akcijom potržući pitanja o britanskoj pomoći za konkretne poslove, o velikim odmazdama koje bi mogle da uslede, i o tome kako se njegova delatnost uklapa u opštu savezničku strategiju. Na primer, na mnogim sastancima se razgovaralo o planu da Djuric, na jugu, napadne glavnu železničku prugu severno od Skoplja i da se sa mobilnom udarnom silom prebaci u Makedoniju i preseče prugu za Solun. Posle mnogo natezanja, Mihailović je pristao da odobri ovaj posao, pod uslovom da Britanci Djuricu pošalju izvesno specijalno oružje. Nije se, međutim, polagala neka velika nada u uspešno okončanje ove operacije, jer je Mihailović već ranije povukao svoje naređenje Djuricu, koji je, sa svoje strane, izjavio da nije primio nikakvo prethodno naređenje o napadima na železničke linije.

Odnosi su postajali sve napetiji, i položaj brigadira Armstronga bivao je svakim danom sve teži, jer praktično nismo dobijali nikakve zalihe, a Bi-Bi-Si je svakog dana svoje vreme posvećivao isključivo partizanima.

U oktobru smo u Vrhovnoj komandi primili jednu pošiljku koja je sadržavala dva kućišta i nešto eksploziva. Ne verujem da je posle toga i jedan jedini avion, igde, poslat Mihailovicu. Mihailović je istovremeno bio razjaren jer su ga s leđa napali partizani nakon što je početkom oktobra zauzeo Rogaticu i pri-

kupio veliki broj vojnika za napad na Sarajevo, i zato što je Bi-Bi-Si objavio da su Rogaticu od Nemaca oteli partizani, mada su se tada tamo i dalje nalazili četnici.

Imajući u vidu ove okolnosti, predložio sam pukovniku Sejcu da procenimo situaciju i vidimo šta američki članovi mogu da učine na ovom ratištu. Po proceni koju sam pripremio, bila je neophodna saveznička kontrola Mihailovicevih operacija; ona će moći da bude ostvarena jedino ako Saveznici budu u stanju da mu neprestano doturaju opremu; mi treba da obavimo opštu inspekciju Mihailoviceve vojske u centralnoj Srbiji i da o našim nalazima izvestimo Kairo i Vašington. Pukovnik Sejc je razmotrio izveštaj sa brigadirom, a ovaj odobrio inspekcijsko putovanje. Suština izveštaja je bila dostavljena Kairu. Brigadir je tada pokrenuo to pitanje s Mihailovicem, a ovaj se složio sa planom i naimenovao kapetana B. Todorovica, oficira u Vrhovnoj komandi, za našeg oficira za vezu. Pukovnik Hadson nam je bio dodeljen kao prevodilac. Očekivalo se da ćemo pokušati da odemo iz zemlje posle našeg putovanja, tj. kad budemo pribavili sve podatke o Mihailovicevoj vojsci.

U međuvremenu, kod Ruda, na reci Lim, napali su nas Nemci te smo stigli do Ljubovije, na reci Drini, jugozapadno od Valjeva u severnoj Srbiji.

Naš plan puta bio je zamišljen tako da nam omogući da vidimo najveći broj oblasti i trupa u centralnoj Srbiji koji se može obići za mesec i po dana. Ove oblasti su bile pod sledećim komandantima: major Racic, major Milovanovic, kapetan Ninkovic, kapetan Kalabic, major Smiljanic, major Vuckovic, major Cvetic i major Lucasevic. Ovome su u Prilogu »B« priključene mape puta koji smo sledili, mesta gde smo ostajali i podaci o ljudima i trupama koje smo videli. Ovaj plan puta će nam omogućiti da vidimo trupe i u ravnicama severne Srbije i na planinama na jugu.

Sedmog novembra 1943, krenuli smo na put sa majorom Racicem, pošli na sever prema Sapcu, prošavši kroz Vladimirce, mesto južno od Valjeva, zatim na istok do blizu Topole, onda na jug prema Gornja Milanovac, Cacak, Guca, završavajući ga u Cveticevoj oblasti, kod Raske.

Slična procedura nas je očekivala u svakoj oblasti. Najpre smo imali dug sastanak sa oblasnim komandantom gde smo dobili opšte informacije o njegovom štapskom osoblju, njegovim trupama, oružju koje poseduju, o mobilisanim ljudima, o ljudima koji bi mogli da se mobilišu, komunikacijama, razmeštaju neprijateljskih snaga, o već obavljenim i o planiranim operacijama, o represalijama, količini lekova, mogućim aerodromima, pokretima neprijatelja, i drugo. Informacije koje su mogle da se šematizuju ubeležavali smo u spreman upitnik za svaki srez. Svođenje podataka iz intervjua, koje su nam davali lokalni komandanti, rađeno je olovkom. Istovremeno, kapetan Todorovic je zamolio ministra da iste informacije pribavi od svih oblasnih komandanata, koje nećemo biti u stanju da posetimo, i da ih dostavi u Cvetićevu oblast gde smo očekivali da ćemo se naći sredinom decembra.

Ovde sledi spisak ljudi i trupa koje smo videli tokom putovanja:

Oblasni komandant	Mesto	Datum	Jedinica	Br. ljudi pod oružjem	Br. ljudi bez oružja
Major Racic	Dornja Oravica	—	Azhukovaska brigada	350	900
„	Stave		Rađevska brigada	125	125
„	Gornje Sipula	—	Cerska i Jaduska brigada	400	250
„	Sinocovic	—	Pocorski brigada	40	300
„	Svilenva	—	?	50	
Major Milovanovic	Tulari	—	1. Tamnavsha brigada	50	2.000
„	Dupljaj i okolina	—	?	200	2.000 (uključujući žene i decu)
„	Struganik	—	Valjevska brigada	70	350
Kapetan Ninkovic	Ivanovci	—	?	190	200
Kapetan Kalabic	?	—	Kreiljeva gardia	600	300
„	Vlackca	—	Orasacka brigada	80	500
„	Stragari	—	?	100	750
Major Smiljanic	Kamenica	24. nov.	?	100	400
Major Smiljanic	Ljljaci	25. nov.	2. kruzanka brigada	250	250
Major Vuckovic	Bielo Polje	26. nov.	2. takovska brigada	140	630
„	Brusnica	27. nov.	1. takovska brigada	140	630
„	Pranjani	28. nov.			
Markovic	Kamenica	30. nov.	?	50	
Vuckovic	Krstac	1. dec.	—	—	70
„	Kotraze	3. dec.	?	120	200
„	Luke	4. dec.	—	—	200
Major Cvetic	Rudno	5. dec.	Sastoji se od 1. i 2. Ltudeničke brigade	89	100
„	„	7. dec.	?	200	
„	Planina Golija	19. dec.	Bazervska brigada	300	
			Ukupno	3.804	1.200 regr. 9.625

Stigli smo u Cveticevu oblast kod Raške u prvoj polovini decembra. Tada je brigadir bio i dalje na severu, u Racicevoj oblasti. Informacija koju smo tražili od ministra nije stigla, a mi nismo imali radio-vezu sa Vrhovnom komandom jer je Cveticev radio bio neispravan. Kad je radio bio popravljen, poslali smo neke poruke brigadiru preko Mihailoviceve Vrhovne komande. Međutim, nije bilo odgovora.

Posle nekoliko dana, odlučili smo da stignemo do jadranske obale čim dobijemo ostatak informacija od ministra da bismo mogli da prenesemo informacije za koje smo mislili da će moći da koriste našoj vladi u odlučivanju o politici prema Mihailovicu.

Dok smo se krili u malom selu Krljani, u Cveticevoj oblasti, primili smo 23. decembra pisanu poruku koju je jedan seljački kurir doneo od kapetana Džona Vejda, britanskog oficira za vezu kod Keserovica. U poruci je stajalo da se sa još šestoricom članova misije nalazi na tri sata od nas i da se, u skladu sa naređenjima iz Kaira, nalazi na putu prema partizanskoj teritoriji s namerom da napusti zemlju. Odmah smo krenuli i našli ga. Izjavio je da su odnosi između Mihailovica i Saveznika skoro prekinuti jer Mihailovic odbija da se bori protiv Nemaca i zbog toga što je Mihailovic optužen za saradnju sa Nemcima u borbi protiv partizana. Rekao je i da mu je naređeno da se priključi partizanima ukoliko misli da može da, bez mnogo rizika, pređe na njihovu stranu. Tačno mu je bilo predloženo mesto kod Berana, ali s obzirom na to da je teritorija, koja leži između, puna Nemaca i četnika, odlučio je da pređe preko Zlatibora, pregazi Drinu i stigne na jug gde će moći da se sretne s partizanima. Bilo mu je preporučeno da potraži komandanta Drugog partizanskog korpusa i da mu partizani garantuju slobodan prelaz u Italiju.

Pukovnik Hadson i pukovnik Sejc su odlučili da se odmah priključe Vejdu. Pukovnik Sejc je verovao da će informacije koje smo prikupili postati bajate ako budemo i dalje čekali, i da bi bilo bolje da iznesemo bar jedan njihov deo nego da ih sve izgubimo. Hadson je ostao sa Vejdom, koji je otišao u Srednju Reku gde smo ga sreli sledećeg dana. Te noći, pukovnik Sejc i ja smo opet razgovarali o problemu, i odlučili da bi bilo najbolje da on krene dalje sa informacijama koje je već prikupio, da ja sačekam i prikupim ostatak obaveštenja, i krenem za njim što je moguće pre. Dao sam mu sve beleške pisane olovkom i sve statističke podatke prikupljene od različitih oblasnih komandanata na našoj inspekcijskoj turneji. Rano ujutro 24. decembra, cela grupa je krenula na zapad prema Stitkovu, dok sam ja ostao u Srednjoj Reci.

Po podne 24. decembra, major Cvetic i kapetan Todorovic stigli su u Srednju Reku i objasnili im šta se desilo. Na Božić smo primili od ministra poruku po kojoj će major Lukasevic, za neki dan, poneti sve informacije i ispratiti nas do obale kroz Bacevicevu oblast gde sada postoji slobodan prolaz. Prvog janu-

ara, ne videvši Lukasevica, rešio sam da pođem prema Novo Varos, u Lukasevicevu oblast, s nadom da ću uspeti da s njim uspostavim vezu i tako uštedim vreme. Drugog januara, stigao sam u Stitkovo i shvatio da smo sa tri strane okruženi Nemcima i partizanima, koji su stigli iz Sandžaka, i da je nemoguće sakriti se u malom selu s obzirom na to da su omanje grupe partizana već nekoliko dana bile u okolini. Saznao sam da su i Lukasevic i Kalaitoic u okolini Novo Varos, ali i da nas razdvajaju nemačke i partizanske trupe. Zato smo se užurbano povukli i stigli u oblast Srednje Reke posle petnaest časova. Usput smo naleteli na kapetane Mora i Stoka iz Britanske armije, koji su rekli da idu za Vejdom. Opisao sam im situaciju, te su oni odlučili da pričekaju dok ja odem da uspostavim vezu sa Mihailovicem. Tada nas je rastavila teška vejavica koja je trajala dva dana, posle čega sam shvatio da su oni krenuli dalje.

Nakon osam dana, opet sam krenuo i stigao do Bratljeva, gde sam saznao da se tu nalazi oko hiljadu partizana potisnutih iz Sandžaka, i da su sada u oblasti Stitkova, između nas i Novo Varos, našeg cilja. U noći 13. januara pokušali smo da se povučemo kroz njihove linije, ali su partizani uhvatili naša dva vodiča. Sledećeg dana smo zaobišli partizane, idući preko planine Javor, i bezbedno stigli u Stitkovo. Tamo smo sreli Kalaitovica koji nam je rekao da sada postoji slobodan prolaz prema moru, i da treba da krenemo u pravcu Priboja da bismo sreli Lukasevica.

Tada smo nastavili naš marš prema moru, gde smo usput imali nekoliko čarki sa partizanima i Nemcima. Ukratko, naša maršruta je počinjala od Stitkova i preko Novo Varos, Priboja, Ruda, Gorazda, Kalinovika, Uloga, Kifinog Sela, Lubinja, Stare Slano i vodila do oblasti južno od Dubrovnika. Prešli smo Lim kod Priboja, Drinu kod Gorazda, i Trebisnjicu kod Stare Slano.

U Priboju smo sreli potpukovnika Ostojica koji nam je saopštio da je Lukasevic, zajedno sa 16 jugoslovenskih pomorskih oficira, krenuo prema obali. Predao nam je Mihailoviceva pisma za Ruzvelta, Donovana i Ajzenhauera koja sam zašio u postavu svog kaputa. U Priboju smo dobili skicu puta koji smo, sa manjim odstupanjima, sledili — sve u zavisnosti od toga da li smo usput sretali partizane ili Nemce. Putovali smo sa oružanom pratnjom koja se sastojala od pet do šezdeset ljudi, zavisno od toga koliko smo uspeli da ih dobijemo od četničkih komandanata u pojedinim oblastima. Imali smo nekoliko usiljenih marševa; jedan je trajao, bez ikakvog zadržavanja, dvadeset dva časa, a bilo je i nekoliko noćnih da bi se izbegli sukobi s partizanima. Kad smo stigli južno od Kifinog Sela, upali smo u obruč brojnih partizana na okolnim planinama i, posle šestočasovnog nastojanja da se probijemo, naša pratnja se pokolebala te smo bili prinuđeni da se vratimo u blizinu Kifinog Sela. Sledećeg jutra smo saznali da se pukovnik Bejli i major Lukasevic nalaze u okolini pa smo se pridružili njihovoj grupi.

Od pukovnika Bejlija sam odmah doznao da su njegove namere iste kao moje i da se nada da će napustiti zemlju tako što će Britancima radio-vezom dati tačnu poziciju gde može da ga pokupi neki brod ratne mornarice. Pozvao me je da pođem s njim i ja sam pristao.

Prethodno, moj plan je bio da otmem ili kupim mali čamac i da pokušam da pređem Jadran. Čuo sam da je drugima to polazilo za rukom.

Naša grupa je sada imala oko 180 ljudi. Uspeli smo da se probijemo kroz partizansku oblast sve do mesta blizu Lubinja, gde smo se našli uklješteni između nekoliko stotina Nemaca, s jedne strane, i partizanske brigade, s druge. Kad smo umalo naleteli na Nemce, odlučili smo da promenimo maršrutu i da prođemo između partizana i Nemaca. Nastavili smo pokret, i posle nepunih pola sata naleteo sam, jer sam bio na čelu jedne od kolona, na nemačku patrolu udaljenu oko pedeset jardi. Spasla nas je Lukaseviceva hitroumnost. Pošao je napred sa još nekoliko ljudi s prividnom namerom da traži Nemce, dok je nama rekao da se vratimo. Kasnije sam doznao kako je zahtevao da vidi njihovog komandanta i predstavio se kao komandant Nevesinjske četničke brigade koji želi Nemcima da saopšti važnu vest. Tada je, otpraćen do sela, sreo nemačkog komandanta i ispričao mu kako je tragao za partizanima i otkrio da velika grupa partizana namerava da te noći napadne Nemce, i da se on, Lukasevic, potrudio da Nemce upozori na to. Nemci su mu dopustili da ode ukoliko želi da se bori protiv partizana. Uskoro je stigao četnički sreski komandir. Rekao je da se poznaje sa nemačkim komandantom, da je u okolini obezbedio smeštaj za 640 nemačkih vojnika i da očekuje još 640 narednog dana. Te noći smo prošli kroz oblast po mrklom mraku, nedaleko od mesta gde su Nemci bili smešteni. Sledećeg dana, prešli smo Trebesnjicu i došli u vezu sa štabom potpukovnika Bacevica. Od tada smo bili u okolini Dubrovnika, dok je pukovnik Bejli bio u radio-vezi sa Kairom.

Tada smo se nalazili udaljeni pet sati od obale. Bacevic je znao da dolazimo, te je mladi pomorski poručnik, koji je vrlo dobro poznavao obalu, osmotrio teren sa namerom da nađe najpogodnije mesto. Na kraju je izabrao mesto, pet kilometara južno od Cavtata, gde se stene strmo spuštaju u more i gde se nalazi duboki zaton odakle ćemo dati svetlosni signal koji Nemci neće moći da primete. Jedinu teškoću je predstavljalo nekoliko sela između nas i mesta gde su se ukotvile brojne ustaše. Između nas i tih sela nalazile su se planinčine što su se spuštale na visoravan koja se, opet, naglo spuštala prema moru.

Druga teškoća se sastojala u tome što su morale da se napune Bejlijeve baterije. Bili su nam rekli da to možemo da učinimo u njegovom štabu, udaljenom osam sati od mora. Kad smo stigli tamo, videli smo da on nema benzina. Zato smo

poslali kurira u Trebinje gde su baterije napunili u lokalnoj firmi. Najzad smo uspostavili vezu sa Kairom, i dan-dva kasnije stigla nam je reč da čekamo naredna tri dana na zakazanom mestu i da određenim znacima baterijskom lampom šaljemo Morzeove signale svake noći po tri sata.

Vreme je do tada bilo izvanredno. Te noći, kad smo krenuli nizbrdo do obale, počela je da duva bura. Posle šunjanja kroz nekoliko sela na planinskoj kosi, stigli smo, obuveni u cipele sa gumenim đonom, na odredište, bez mnogo teškoća. More je bilo pobesnelo i znali smo da nećemo moći da se ukrcamo; ipak, slali smo signale cela tri sata. Kad se nikakav brod nije pojavio, naš Seljak, koji nas je vodio, pristao je da nas odvede do svoje kuće, udaljene tri četvrti sata, i da nas tamo sakrije do sledećeg dana. Vratili smo se i ostali tamo cele noći i čitavog narednog dana. Bilo nas je desetorica, i presedeli smo u sobi, ne izlazeći, dok nam je gazda donosio hranu tokom dana. Nanovo smo pokušali sutradan, ali bez uspeha, jer vreme je i dalje bilo nestabilno; zato smo u istoj kući ostali još jednu noć i jedan dan. Kad se brod nije pojavio ni treće noći, krenuli smo u naporno, dugo povlačenje preko planina i stigli do porodice Knezevic, koja nam je pružila utočište za jedan dan. Sledeće noći smo se vratili u malo bezbedno selo iz koga smo krenuli.

Postali smo već prilično malodušni jer smo saznali da Gestapo zna da smo negde u okolini, ali da ne zna tačno gde smo. Ovo nam je poručio jedan od Bacevicevih špijuna u lokalnoj ispostavi Gestapoa u Dubrovniku. Povrh svega, baterije su nam se opet ispraznile, a nismo mogli da ih napunimo nigde osim u Trebinju. Kad smo tamo poslali jednog seljaka da ih napuni, naišao je na Nemce koji su punili svoje baterije i na licu mesta ostavili vojnika da to nadgleda. Vojnik se zainteresovao za naše baterije jer su bile različitog tipa, tako da smo morali da ih otuda izvučemo tokom noći. Konačno smo uspeli da dobijemo drugu bateriju.

Vreme je i dalje bilo loše, a pao je i veliki sneg. Najzad smo uspeli da uspostavimo vezu sa Kairom i pokušali da se dogovorimo da ne krećemo na put do mesta za ukrcavanje pre nego što nam pošalju signal da je brod već krenuo iz Barija. Ovo smo učinili jer smo verovali da nam je ovaj prolaz bezbedan još samo dva dana, te nismo želeli da ga ugrozimo. Signal iz Kaira je najzad stigao, i mi smo 14. februara opet krenuli na put — ovom prilikom nešto promenjenom maršrutom. Put nizbrdo je bio izuzetno naporan jer su nam se zbog snega čizme klizale po kamenjaru, pa smo tako probudili nekoliko pasa u susedstvu. Nalazili smo se samo dvadeset minuta na dogovorenom mestu signalizirajući baterijom slova R N, kad smo čuli duboko brundanje motora. Posle petnaestak minuta prišao je brod i sa palube izbacio čamac za spasavanje. Sva devetorica iz grupe su se ukrcala za 26 minuta. Brod je bio britanski ML, oko 75 tona,

načičkan sa devet teških mitraljeza. Stigli smo u Bari u 9.00 sledećeg jutra.

Dok sam bio u južnoj Dalmaciji, svi su mi pričali — jugoslovenski oficiri kao i seljaci — da nema partizana južno od Dubrovnika. Nisam na putu do mora sreo nijednog u toj oblasti.

2. MIHAILOVIC I NJEGOVA POLITIKA

Mihailoviceva opšta politika je ista kao i svaka druga koju vodi gerilska vojska u jednoj okupiranoj zemlji, tj. pružanje otpora u očekivanju savezničke pobede. Međutim, njegov redosled borbi, kako ga vide on i njegovi komandanti, zasniva se na čekanju »dana D« ili »Justaneka«, jugoslovenske reči za istu stvar. Ovakva politika se zasniva na pretpostavci da će se Saveznici iskrcati na Balkanu, ili da će, ako se to ne dogodi, on biti pozvan da učini jedan veliki napor da izbaci Nemce iz Jugoslavije bez savezničke pomoći. Mihailovicev stav je da on nema dovoljno oružja za velike operacije pre tog velikog »dana D«, ali da mu je ostalo dovoljno za veliki dan. Sve to on potkrepljuje činjenicom o teškim odmazdama i nemačkoj ofanzivi koje su usledile njegovom »justaneku« s jeseni 1941. On takođe želi da izbegne bilo kakve buduće široke represalije, koje bi, kako on veruje, samo poslužile da se smanji broj Srba, ionako desetkovanih od Hrvata, ustaša i Nemaca. On je rešen da srpsko stanovništvo očuva etnički i brojčano da bi se izbegla hrvatska prevlast kad okupator bude isteran.

Iz navedenih razloga, njegova politika — izražavana lično, a i preko naređenja njegovim oblasnim komandantima — svodila se na smanjivanje operacija protiv Bugara i Nemaca do minimuma pre »dana D«, ukoliko ne primi dovoljno oružja za vođenje stalnog rata. Njegova sadašnja naređenja dozvoljavaju svakom komandantu upuštanje u male napade protiv nemačkih snaga tamo gde su njegove snage brojno nadmoćne nad neprijateljskim, i tamo gde će dobit od operacije (bez obzira da li se radi o oružju ili o pričinjenoj šteti) biti veća od potonje cene represalija.

Jedino značajnije odstupanje od ove politike tokom prošle godine dogodilo se nakon kapitulacije Italije, septembra 1943, kad je Mihailovic svojim komandantima izdavao opšta naređenja o napadima na komunikacije i neprijateljske snage gde god je to moguće.

Istovremeno, Mihailovic nastavlja sa opširnim akcijama protiv partizana, mada naglašava da je svojim komandantima izdao naređenje da se protiv partizana bore samo kad ih ovi napadnu. Kapetan Todorovic, koji je bio prisutan na tajnom sastanku Mihailovicevog štaba, rekao mi je januara ove godine da Mihailovic odvaja određenu količinu oružja koje bi treba o u određenim oblastima da se upotrebi protiv Nemaca i partizana, i da svuda

odvaja veći procenat (procenjen na oko 65%) za rat protiv partizana. Ovi podaci potvrđeni su ciframa koje je naveo sam Mihailovic; prema njima, on raspolaže viškom oružja u odnosu na broj ljudi, kao, na primer, u Herzogovini gde se on bori protiv partizana.

Opisana politika dovela je do smanjivanja broja četnika u Srbiji (gde ima malo ili nimalo sukoba s partizanima, s obzirom na to da u Srbiji ima i malo partizana), gde sad svi oni čekaju na »dan D«. Većina rukovodilaca i ljudi verovatno bi više volela da se bori jer je već svima dosta trogodišnjeg boravka u šumi. Prema tome, Mihailovic je koristan jedino zato što vezuje izvestan broj nemačkih trupa, koje moraju da budu na licu mesta u slučaju opšteg pokreta Mihailovicevih trupa.

O ličnoj istoriji Mihailovica pričali su mi pukovnik Bejli, pukovnik Hadson i drugi: Mihailovic je redovni oficir u jugoslovenskoj vojsci, rođen u Ivanici, u centralnoj Srbiji. Roditelji su mu Srbi. Pre rata je služio u jugoslovenskoj vojsci u različitim svojstvima. Neko vreme je bio vojni ataše u Čehoslovačkoj i vojni ataše u Bugarskoj. Dobro govori francuski. Kad je izbio rat, našao se u zapadnoj Bosni, blizu Sarajeva. Kad je vojska u njegovoj oblasti počela da se raspada, on se odmah povukao u brda s nekolicinom svojih oficira i ljudi. Postepeno su mu prilazili drugi, a onda je shvatio da je po činu najviši oficir. U to vreme, njegova politika bila je izbegavanje borbe protiv snaga Osovine sve dok ne stigne pomoć od Saveznika, da bi se tako sprečile teške represalije nad Srbima. Planirao je da sačeka »dan D« kada bi jednim velikim pregnućem isterao Nemce. Uskoro je otkrio da antisrpski raspoloženi Hrvati pozivaju bosanske muslimane da se pridruže ustašama u progonu Srba i tako je, maja 1941, otišao iz Bosne na Ravne Gora, severno od Cacka. Tada je zemlja bila u potpunom rasulu jer Nemci još nisu uspostavili svoju kontrolu. Zemljom su iz Beograda vladali komesari i žandari koji su bili previše demoralisani da bi mogli da održavaju red umesto Nemaca. Stanovništvo iz okoline Ravne Gore pružilo mu je priličnu podršku jer je lokalne bandite poslao u brda. Pridružio mu se i veliki broj jugoslovenskih oficira i ljudi koji su pobegli od Nemaca i nisu želeli da se vrate u gradove gde bi bili uhapšeni i poslati u zarobljeničke logore.

Juna 1941. Rusija je zaratila protiv Nemačke. Pre toga, komunisti u Jugoslaviji su bili stavljeni van zakona. Tada je mala grupa, koja je sebe nazivala partizanima i bila jaka u blizini Crne Gore (gde je jalovost zemlje uvek navodila narod da se priklanja komunizmu i da rađa zanatlije koji pokazuju simpatije prema komunizmu), počela da se organizuje. Njihov poziv na borbu bio je upućen *narodu*, a ne vojsci i političarima koji su ga izneverili. Zato su partizani bili vrlo popularni. Obećavali su sve i svašta, nisu bili protiv kralja, i svi su bili za to da se treba otresti starih političara.

Mihailoviceva pozicija tada nije bila jaka, jer je on potekao iz jedne kompromitovane vojske. Srpski seljak, koji sačinjava 80% stanovništva Srbije, bio je krajnje razočaran načinom na koji se prikazala vojska od 1.500.000 ljudi koju je svojim znojem hranio mnogo godina. Srbin je osećao da je platio za bitku, ali da je nije dobio.

U jesen 1941, Nemci su imali veoma malu okupacionu silu u Srbiji — uglavnom zbog toga što su najveći deo svojih snaga bacili na ruski front. Partizani su, shvativši da su Nemci slabi, počeli uspešno da napadaju manje nemačke kolone, saobraćajnice i pruge.

Mihailovic je sada bio prinuđen da se drugačije postavi jer se sučelio sa suparnikom koji se na drugi način obratio srpskom narodu, srećnom zbog uspeha partizana. Avgusta 1941. objavio je da je shvatio raspoloženje naroda, da mu se narod obratio kao odgovornom vođi, i da će sada da povede opšti ustanak protiv okupatora. Poveo ga je, i ustanak je uspevao cela dva meseca dok je, bar za neko vreme, sarađivao s partizanima. Bili su zauzeti Uzice, Pozega, Cacak i mnogi drugi gradovi u centralnoj Srbiji; Valjevo je bilo pod opsadom.

Zajednička ofanziva nije, međutim, trajala predugo, s obzirom na mnoge razlike između partizana i četnika. Nastalo je zatišje, ali nije potrajalo. Kad su Nemci prikupili snagu, uleteli su na jug, u Srbiju, i slomili i partizane i Mihailovica u ofanzivi u kojoj su koristili tenkove i pešadiju. Mihailovic se povukao u Crnu Goru. Partizani su najpre otišli u Herzogovinu, a zatim su otuda potisnuti u Bosnu. Ovim je bila okončana popularnost partizana kod Srba, jer partizani su bili poraženi, a Nedic i kolaboracionisti postali popularni. Opšte uverenje je bilo da je nemačka pobeda neizbežna i da bi narod trebalo da se pridržava Nedicevih reči: »Rad i red. Nek se velike nacije bore oko sporova koje Srbi ne mogu da reše, i koji bi Srbima doneli samo bespotrebno krvoproliće.« Ljudi su željni mira a ne odmazdi — posebno oni koji imaju mnogo da izgube.

Mihailovic je sada bio u Crnoj Gori, gde je reorganizovao svoju vojsku i naredio da ona treba da se pritaji sve dok ne ojača. Zahvaljujući saradnji lokalnih vođa sa italijanskim okupatorima kojima je prepuštena kontrola nad Crnom Gorom posle propasti Jugoslavije, uspeo je da u Crnoj Gori ostane od septembra 1942. do maja 1943. Mihailovic je opravdavao prihvatanje oružja od Italijana koje je upotrebljavao protiv partizana tvrdnjom da će ga kasnije koristiti protiv samih Italijana.

Danas Mihailovic ima veliki uticaj na srpskog seljaka. Gde god smo pukovnik Sejc i ja prolazili kroz severnu i centralnu Srbiju, seljaci su izlazili i oduševljeno mu klicali. U privatnim razgovorima, o njemu govore kao o Spasitelju. Četnici i seljaci pevaju romantične pesme, o njemu i o Ravne Gora, njegovom prvobitnom pribežištu, te su i jedno i drugo postali svetinje za srpski narod. Za njih je Mihailovic i dalje simbol otpora prema

okupatoru. On im predstavlja ono što oni žele — kralja i demokratiju. Smatraju da ih on nije ostavio onda kad im je bio najpotrebniji, tj. odmah posle kapitulacije, nego je ostao da organizuje otpor i borio se protiv Nemaca, kad su velike nacije gubile na svim frontovima. Moramo se podsetiti da je srpski seljak jednostavan čovek, neobrazovan i sklon prihvatanju jednostavnih ideja.

Što se tiče sposobnosti kao vođe, Mihailovicu nedostaje umešnost u biranju saradnika. Na primer, on lično pregleda i odgovara na svaki telegram i pismo od svojih komandanata i drugih predstavnika širom zemlje. Tako gubi dragoceno vreme, koje bi mogao da upotrebi na važnije stvari, i odlaže odgovore koji bi trebalo da se odmah pošalju. Čak i sitnice, kao na primer premeštanje Vrhovne komande na drugu lokaciju, do tančina nadgleda sam.

Pukovnik Bejli saopštava takođe da Mihailovic uobražava kako je veoma mudar političar i diplomata i da je od Britanaca pokušao da dobije pomoć ne obećavajući ništa zauzvrat; rezultat ovoga je otežavanje sopstvenog položaja, jer on zastupa nepopustljivost u odnosima s Britancima i omogućava nedostatak iskrenosti na obe strane. Na primer, on odbija da, kao uslov za britansku pomoć, pristane na lično prisustvo britanskih oficira u operacijama koje će izvesti ako mu se ta pomoć pruži. Otuđio se od Bejlija otkako mu je Bejli izneo taj zahtev. Ako je Mihailovic stvarno nameravao da izvede akcije koje su se od njega zahtevale — bio je Bejlijev stav — on ne bi ništa izgubio ako bi dozvolio britanskim oficirima da budu svedoci. Zapravo, time bi sebi samo pomogao jer bi Britanci u Kairo slali izveštaje iz prve ruke. Kasnije je Mihailovic promenio svoje držanje i ponovo uspostavio dobre odnose sa Bejlijem.

Prema britanskim misijama koje su mu stizale, Mihailovic se (ako je verovati Bejliju) odnosio kao prema intendantima koji su stekli slavu. Svoje razgovore sa njima svodio je na zahteve za oružjem i municijom i na to da Britanci emituju propagandni materijal koji im je on nudio. Nije bio učinjen nikakav pokušaj da se od samog početka uđe u celovitu i iskrenu diskusiju o predloženim operacijama, i o tome da li će se one uskladiti sa politikom Saveznika. Do ovoga je možda došlo zbog ponašanja Britanaca na samom početku. Tada su, u jesen 1941, Britanci poslali avionski tovar oružja uprkos upozorenju njihovog sopstvenog oficira za vezu, Hadsona, da bi ono moglo da se upotrebi u građanskom ratu protiv partizana, koji je već počeo da se zakuvava. Kad je Mihailovic čuo za to, počeo je da se ponaša kao da je britanska misija relativno nevažna, i kao da može da dobije oružje i bez nje. Tokom istog perioda, Bi-Bi-Si je, ne osvrćući se na Hadsonove poruke, počeo od Mihailovica da stvara svetsku figuru. Ovo je samo pojačalo Mihailovicevo osećanje superiornosti u odnosima najpre s pukovnikom Hadsonom i kasnije sa Bejlijem. Mihailovic je dao dokaze

o svojoj sitničavosti u ponašanju prema Hadsonu. Kad je otkrio da je Hadson pokušao da spreči slanje pomoći iz Kaira, držao ga je u izolaciji skoro šest meseci. Nešto skorije, kako priča Bejli, Mihailovic je na različite načine pokušavao da osujeti Bejlijev odlazak iz zemlje.

Prema pukovniku Sejcu i prema meni Mihailovic se ponašao veoma prijateljski, međutim, nikada sa njime nismo razgovarali o američkim pošiljkama ili zatraženim operacijama.

Mihailović je okružen drugorazrednom vrhovnom komandom, verovatno i zbog toga što nije sposoban da bira saradnike. Sledeći oficir po rangu je general Trifunovic koji je, kako izgleda, šef štaba. Ne čini mi se da je njegova uloga značajna. Priča se da je Mihailovic stalno držao Trifunivica uza se da bi sprečio potencijalno suparništvo u kontroli jugoslovenske vojske. Ipak, pre nego što sam otišao, čuo sam da je Trifunivic postavljen na čelo grupe korpusa. Za Mihailovicevog glavnog oficira za operacije, potpukovnika Laladevica, Britanci kažu da je ograničen i neefikasan. Mihailovicev politički savetnik, dr Moljevic, ekstremni velikosrbin i antihrvat, nekadašnji je pravnik, koji je živeo i radio u Banja Luci, gde su ustaše pravile nemilosrdne čistke 1941. i 1942. Major Tersic i kapetan Slepcovic, takođe pomoćnici ministra, prijatni su i druželjubivi, ali im nedostaju sposobnost i energija. Jedini štabni oficir, koji izgleda da s pravom zauzima svoj položaj, jeste potpukovnik Novarkovic, šef obaveštajne službe. On je veoma vredan radnik, ali je sputan lošim sistemom komunikacija i nedostatkom operativnih naređenja koja se tiču obaveštajne delatnosti.

Za razliku od štabnih oficira, Mihailovicevi oblasni i korpusni komandanti su, uzevši u celini, dosta sposobni, posebno ako se uzme u obzir veliki nedostatak oficirskog materijala posle kapitulacije, kad je krem oficirskog kadra od oko 12.000 ljudi odveden u nemačke zarobljeničke logore. Četnički komandanti, uz nekoliko izuzetaka, bivši su aktivni oficiri jugoslovenske vojske, prosečne starosti od oko 35 godina. Većina je s Mihailovicem od samog početka na Ravne Gora i navikli su na mukotrpan život posle tri godine u šumi. Ovi komandanti su silom prilika postali sposobni ljudi jer predvode grupe dobrovoljaca koji ne dobijaju novac, nemaju odgovarajuću opremu ni oružje, i žive u najtegobnijim uslovima.

Ideološki, Mihailovic se bori za kralja i demokratske principe predstavničke vlasti. Kao ministar rata jedine jugoslovenske vlade koju, politički, priznaju Saveznici, Mihailovic smatra da je on legalni vođa svih ljudi koji su sazreli za vojsku u celoj Jugoslaviji, i da svi treba, čim on izda naređenje, da stanu pod njegovu zastavu. To možda utiče na njegovu procenu o broju ljudi koje stvarno može da mobiliše; jer, moguće je da on veruje da će se oni mobilisati samo zato što su, zakonski gledano, vojni obveznici.

3. MIHAILOVICEVA VOJSKA

Informacije koje slede zasnivaju se na inspekciji Mihailovicevih trupa koju smo lično pukovnik Sejc i ja obavili u severnom delu centralne Srbije, u oblastima navedenim u gornjem spisku. Mada je svaki oblasni komandant predlagao maršrutu koja bi nam omogućila da vidimo najveći deo njegove vojske, bila nam je data i sloboda da i sami biramo pravac kretanja ukoliko to želimo. Mape koje pokazuju našu tačnu maršrutu priključene su ovde u Prilogu »A«. Malo je koji dan prošao a da nismo izvršili inspekciju ili smotru neke jedinice Mihailovicevih snaga. Fotografisali smo skoro sve brigade koje smo posetili i uneli ih u Prilog »B«.

U gotovo svim oblastima, veliki broj ljudi u selima i varošicama izlazio je da nas pozdravi. Zapravo, dobrodošlica u nekim krajevima je bila bezmerna. Na primer, u Milovanovicevoj oblasti, severno od Valjeva, narod se svrstao pored puta u dužini od nekoliko milja, obasipao nas cvećem i voćem, i pozivao u posetu. To što smo stalno bili u pokretu omogućilo nam je da obavimo ovo putovanje a da se ne sretnemo s neprijateljem.

Pod ovakvim okolnostima imali smo izvanrednu priliku da proučimo stanje ljudstva, oružja, morala, starosnog doba, itd. Imali smo prilike i da steknemo utiske o osobinama i sposobnostima njihovih vođa, i o moralu i stavovima naroda.

Najpre smo od svakog oblasnog komandanta pribavili detaljne podatke o sledećim stvarima koje se tiču njegove oblasti: 1) imena i kratke skice ličnih istorija njegovih oficira; 2) razmeštaj neprijatelja u njegovoj oblasti i razlozi za takav razmeštaj; 3) razmeštaj njegovih trupa; 4) opis vojnih ciljeva u oblasti; 5) sistemi komunikacija; 6) snabdevanje; 7) represalije; 8) taoci; 9) potencijalni aerodromi; 10) spisak dotadašnjih akcija; 11) plan operacija; 12) odnos sa Nedićem; 13) propaganda, uključujući neprijateljsku, četničku, partizansku i saveznicku; 14) ekonomska špijunaža. Beleške pisane olovkom o svemu ovome predao sam pukovniku Sejcu.

Svaki oblasni komandant dao nam je spisak koji je sam pripremio o svakom srezu u svojoj oblasti, o sledećem: 1) stanovništvo; 2) broj mobilisanih ljudi i broj ljudi pod oružjem; 3) broj ljudi koji se može mobilisati u sva tri roda; 4) raspoloživo oružje i municija; 5) oružje i municija koji se zahtevaju. Uz sve navedeno, Mihailovic mi je dao i sopstveni spisak sa istim informacijama o svim oblastima, uključujući tu one koje smo posetili. Ovi spiskovi sačinjavaju Prilog »C«.

Čak i letimičan pogled će pokazati koliko truda je Mihailovic uložio da bi izneo brojke za svaki srez, ili politički okrug.

Naš plan je bio da uporedimo brojke koje smo sami prikupili na terenu sa onima koje smo primili od Mihailovica. Ovo će, međutim, biti nemoguće pre nego što se vrati pukovnik Sejc,

jer sam mu predao sve spiskove osim onoga koji sam dobio od majora Cvetica. Ovaj poslednji se blisko podudara sa Mihailovicevim brojkama.

S obzirom na to da pukovnik Sejc ima sve beleške, spiskove i propagandni materijal izražene u brojkama, podaci koje dole navodim su, u celosti, rekonstruisani iz sećanja, te su prema tome veoma nepotpuni.

a) *Organizacija vojske*

Mihailovic tvrdi da ima 57.440 mobilisanih ljudi i da može da mobiliše 472.900 za prvi rod (aktivne mobilne boračke trupe, od 18. do 40. godine starosti); 169.600 za drugi rod (saboteri, muškarci od 40. do 55. godine života); i 58.520 za treću grupu (seoske straže, ljude starije od 55 godina).

Verujem da Mihailovic sada ima 35.000 ljudi pod oružjem. Ova brojka je, nužno, čisto nagađanje zasnovano na činjenici da smo u vrlo, vrlo ograničenoj oblasti Srbije videli najmanje 3.000 naoružanih ljudi. U mnogim krajevima, iz raznorodnih razloga, nismo bili u stanju da vidimo sve brigade. Neke su čuvale stražu. Neke su bile previše udaljene da bi mogle da nam se prikažu. U nekim delovima, komandant korpusa je bio zaprepašćen našim dolaskom, tako da nije imao vremena da sakupi sve ljude sa različitih strana tokom našeg kratkog boravka kod njega.

Armija je organizovana teritorijalno. Svaki srez u Srbiji ima bar jednu brigadu koja se oslanja na stanovništvo; brigada se, u proseku, sastoji od 250 ljudi koji su neprestano u šumama. Daleko je više regruta bez oružja, u svim oblastima, koje često pozivaju na obuku. Kad bi bile potpuno mobilizovane, brigade bi se sastojale od 2.500 do 5.000 ljudi, u zavisnosti od broja stanovnika oblasti.

Vojska je bila organizovana na sledeći način:

1) Vod
2) Ceta (22 ili više vodova)
3) Brigada (2 ili više ceta)
4) Korpus (2 ili više brigada)
5) Regrutna oblast (2 ili više korpusa).

Komandant svake jedinice je odgovoran komandantu naredne veće jedinice, a svaki oblasni komandant odgovoran je direktno Mihailovicu. Korpusi i srezovi prikazani su na mapi u Prilogu »D«.

Sve donedavno, Mihailovic nije unapređivao oficire, te su oni zadržali čin koji su imali u vreme kapitulacije. Mada su komandanti korpusa svom silom pokušavali, discipline radi, da im podređeni oficiri budu niži po rangu, nije bilo neuobičajeno

da se poručnik nađe na mestu komandanta brigade, i da ima potčinjenog kapetana, jer se poručnik u poslednje dve godine pokazao kao sposobniji vođa svoje vojske. Međutim, odnedavno, Mihailovic je unapredio neke oficire i sada izgleda da je uspostavljena hijerarhija u komandovanju. Prirodno, svi vojnici služe bez plate, a rečeno im je da ne treba da je očekuju ni ubuduće.

Komandanti korpusa su odgovorni za operacije u svojim okruzima i ulaze u okruge drugih komandanata korpusa samo uz dozvolu oblasnog komandanta ili samog Mihailovica.

Gerilsko ratovanje (koje zahteva od ljudi da se organizuju tamo gde je najlakše naći zaklon i da žive u šumi) pretpostavlja da će organizovana sila biti elastična i prilagodljiva promenljivim okolnostima. Uopšte uzevši, međutim, svaki oblasni i korpusni komandant ima šefa štaba, obaveštajnog oficira, intendanta, ađutanta, oficira za propagandu i ličnu gardu. Svaki oficir i vojnik nosi četničku legitimaciju, dok se u svakoj oblasti čuva spisak celokupnog ljudstva.

Svi komandanti korpusa su nam rekli da se brojke o ljudima koji se mogu mobilisati zasnivaju na tajnim spiskovima kod četnika, predsednika seoskih opština; da mogu računati na lojalnost naroda po selima, i da se, s vremena na vreme, organizuju sastanci da bi se proverili moral i volja naroda za aktivnim učešćem u pokretu. U nekim oblastima, trupe mobilizovane za aktivne službe se stalno rotiraju tako da je veliki deo stanovništva prisutan u četničkim redovima.

U svim oblastima koje smo posetili, uvek smo viđali veliki broj ljudi bez oružja na našim smotrama. Na primer, u Vuckovicevoj oblasti videli smo na jednoj smotri 600 tih ljudi.

b) *Stanje vojske, morala i borbene gotovosti*

Kad se vojska isprva skupila oko Mihailovica, 1941. na Ravne Gora, mnogi su imali svoje uniforme, puške i municiju; mnogo toga je propalo u neuspešnoj pobuni s jeseni 1941. Tokom poslednje dve i po godine njihove uniforme su se pohabale; bilo je vrlo malo zamene odeće, a rezultat je sadašnji prilično jadan izgled trupa. Seljaci mogu da ih snabdevaju hranom i skloništem, ali odeću i obuću je skoro nemoguće dobiti. One se moraju kupovati na crnoj berzi po astronomskim cenama, a to je bez prihoda nemoguće. Jedini izvor odeće je napad na neprijateljske trupe; jednom prilikom sam i čuo kako vojska priča o jednom takvom napadu u te svrhe. Trenutno, Mihailoviceve trupe nose sve vrste raspara, uključujući seljačku nošnju, italijanske, nemačke, bugarske i britanske uniforme. Najveći broj njih nosi domaće opanke, a oni su slaba zaštita od kiše, kamenja i snega. Možda je najekstremniji slučaj dronjavosti bio u Vuckovicevoj oblasti, gde smo videli 25 vojnika Druge takovske brigade koji su osam sati bez cipela išli po snegu da bi se pojavili na našoj smo-

tri. I pored svega, retko se može čuti da se vojnici ili njihovi oficiri žale na nedostatak odeće. Sve što zahtevaju jesu oružje i municija.

Polovina četnika imaju velike brade, nose uza se municiju, i jednu ili dve ručne bombe okačene o pojas, i bez sumnje izgledaju kao »čvrsti momci«.

Četnički vojnik u Srbiji nosi najčešće jugoslovensku pušku, izjedene cevi i istrošenu, koja izgleda kao da je bila zakopana neko vreme posle kapitulacije. Kožni remen je potpuno istrošen, te je sada zamenjen užetom ili nekom krpom. Nema nikakvih zaliha sapuna ili maziva za čišćenje pušaka, tako da ih je nemoguće održavati u dobrom stanju. Ukratko, prosečna puška često više liči na muzejski primerak nego na instrument koji treba da se upotrebi na bojnom polju.

Mihailovicevi podaci pokazuju da mu za 57.440 mobilisanih ljudi na raspolaganju stoji sledeće oružje sa municijom:

90.739 pušaka
321 teški mitraljez .
1.149 lakih mašinskih pušaka
65 minobacača
294 automatska pištolja.

Neke od ovih brojki su u potpunom neskladu sa onim što smo ustanovili na našem inspekcijskom putovanju. Na primer, u Mihailovicevom izveštaju se tvrdi da on ima jedan i po puta više pušaka nego mobilisanih ljudi. Posle inspekcije, otkrili smo da nigde u severnoj Srbiji nema dovoljno oružja. Svaki komandant nam je poručivao da bi mobilisao još vojnika kad bi imao više oružja.

Mihailoviceve sopstvene brojke pokazuju da višak oružja u odnosu na broj mobilisanih ljudi ne postoji u delu Srbije koji smo obišli, ali da postoji u delovima Herzogovine gde se on bori protiv partizana. Ovo se slaže sa mojim posmatranjima. Potpukovnik Bacevic mi je saopštio, na primer, da u sopstvenoj oblasti (Herzogovini i južnoj Dalmaciji) on poseduje obilje oružja uzetog od Italijana, i da ne želi ništa osim obuće i odeće za svoje ljude.

Što se tiče municije, količina je različita u raznim delovima Srbije. Svaki vojnik ima između 10 i 100 metaka za svoju pušku, tj. dovoljno za jednu borbu. Ima nešto malo automatskog oružja i lakih mašinskih pušaka u svakom korpusu, i svaki korpus ima dva-tri minobacača sa jedva dovoljno municije za jednočasovnu borbu. Praktično nema težeg naoružanja kao što su laki brdski topovi (sedamdeset pet milimetara), haubice i slično.

Naravno, ima izuzetaka od ovoga. Na primer, Kalabiceva oblast, u kojoj je smeštena kraljeva garda, ima znatan broj lakih mašinskih pušaka otetih od Nemaca u avgustu 1943.

Najbolji način da se provere Mihailovicevi podaci jeste da se uporede sa onima do kojih smo sami došli, onda kad se vrati pukovnik Sejc.

Kada se uzme u obzir da ti ljudi služe vojsku bez plate, da žive u šumama pod najgorim mogućim uslovima, da podnose odmazde nad svojim porodicama, i da su loše opremljeni, loše odeveni, loše smešteni i loše hranjeni, onda je njihov moral izvrstan. Odeća im je toliko poderana da više liče na skitnice nego na vojnike. Po oštrim srpskim zimama, bez ikakve odeće osim lakih pantalona i jakne, bez rukavica, bez obuće osim lakih »opanci«, oni žive u uslovima za koje bih mislio da su nemogući, da ih nisam video sopstvenim očima.

Disciplina srpskih četnika je zaprepašćujuće dobra. Video sam ljude koji su bez gunđanja prihvatali naredbe svojih komandanata da krenu na marš pod najtežim mogućim uslovima. Zapravo, dok su na maršu, oni sebi podižu duh pevanjem narodnih pesama. Disciplinski prestupi se, međutim, strogo kažnjavaju. Vojnike komandant može da strelja za daleko manje prestupe nego u našoj armiji. Manji prekršaji se kažnjavaju sa 25 batina po turu, u prisustvu celog voda.

Teško je proceniti vojnu spremnost četnika. Većina njih, tj. ljudi od preko 25 godina, prošla je kroz obaveznu dvogodišnju vojnu obuku koju su zahtevale jugoslovenske vlasti pre rata, te su tako stekli osnovna znanja o pešadijskom oružju. Ipak, čini se da postoji ozbiljan nedostatak nižeg taktičkog oficirskog kadra.

Komandanti brigada i mlađi taktički oficiri se ne upuštaju ni u kakve pripreme pre napada na neprijatelja ili pre obavljanja sabotaža. Njihovi obaveštajni podaci pre napada su vrlo siromašni. Oslanjaju se uglavnom na element iznenađenja, ali im se često događa da i sami budu iznenađeni jer nisu razmotrili sve faktore pre napada, kao što su: dužina i konstrukcija mosta, broj neprijateljskih vojnika u okolini, vreme koje je potrebno da se stigne i da se ode sa mesta napada, i razmeštaj sopstvenih snaga. Obično, međutim, četnik ima prednost nad brojčano nadmoćnim neprijateljem jer teren poznaje bolje, i podatke o neprijatelju dobija od stanovništva. Otuda, Nemci se uglavnom drže gradova i glavnih puteva i retko se upuštaju u brda.

Taktika četnika u napadima na neprijatelja je nezrela. Snage se obično prikupe u šumi nadomak cilja. Ako je cilj pokretna kolona, žestoko napadaju iz šume, a njihov napad se pretvara u pobedu, ili u poraz, u toku jednog sata. Kad napadaju varošice, pokušavaju da izvrše iznenadni udar tokom noći ili pred svitanje, prikradajući se što je moguće bliže. Ako postignu uspeh, onda zauzimaju varošicu, ubiju što više neprijateljskih vojnika, razore objekte, i ponesu onoliko opreme koliko mogu da tegle. Ako okolinu kontrolišu četnici, onda ostaju u gradu sve dok ih neprijatelj ne otera.

Mihailoviceva vojska dobija hranu od srpskih seljaka, koji izgleda i hranu i smeštaj pružaju četnicima dobrovoljno. Veliki broj komandanata mi je rekao da retko, ako ikada, rekviriraju hranu od seljaka, i da je seljaci nude dragovoljno. Kad komandant shvati da je neophodno da zatraži količinu hrane za veću

grupu vojnika, onda ponekad izdaje priznanicu koja bi, kako se veruje, seljaku trebalo da bude isplaćena posle rata. Ostaje problem kako bi se vojska izdržavala kad bi postala potpuno mobilna, jer bi tada svi seljaci bili povučeni sa zemlje i stavljeni pod oružje. Mnogi komandanti misle da bi žene i deca mogli da obrađuju zemlju tokom tog perioda.

Navedeni podaci važe samo za deo Srbije koji smo obišli. U južnoj Herzogovini i Dalmaciji, kroz koje sam prošao na mom putu iz zemlje, situacija je bila znatno različita. Trupe u ovoj oblasti su imale mnogo više oružja i municije, za koje je potpukovnik Bacevic, komandant oblasti, tvrdio da su uzeti od Italijana posle kapitulacije. Ali, moral, borbeni duh, i disciplina ovih snaga ne može da se uporedi sa onima koje imaju četnici iz Srbije. Na primer, jedna grupa od šezdeset četnika je odbila da nastavi da ide sa nama kroz jedan kraj južno od Nevesinja jer su se plašili partizana, koji su zaposeli tu oblast. Prilikom povlačenja na mesto odakle smo krenuli, pedeset ljudi je nestalo. Postojao je veliki nedostatak mlađih oficira, što je dovodilo čak dotle da samo jedan narednik komanduje jedinicom od sto vojnika. Jednom prilikom, vojnik koji je bio poslan po najvažnijem kurirskom zadatku, nađen je kako i dalje luta unaokolo čekajući da nešto pojede pre nego što krene. Major Lukasevic ga zamalo nije streljao. Ovaj nedostatak morala može se pripisati kolaboraciji sa Nemcima u ovom kraju, a delimično i tome da je narod sit rata.

c) *Komunikacije*

Mihailoviceva vojska ima veoma siromašan i neprikladan sistem veza. Zbog toga zavisi od kurira, kojima su potrebni dani da se prenese poruka koja bi trebalo da se prenese odmah. U Vrhovnoj komandi ima pet centralnih radio-odašiljača, od kojih svaki održava svakodnevnu vezu sa oko sedam komandanata korpusa. Svi ovi komandanti, opet, imaju slabe radio-odašiljače domaće proizvodnje koji su sposobni da rade samo tokom dana, a najčešće su neupotrebljivi. Neki komandanti korpusa imaju po nekoliko sličnih odašiljača u okviru svoje oblasti da bi bili u stanju da održavaju vezu sa udaljenim komandantima brigada.

Dok smo pukovnik Sejc i ja bili na našem inspekcijskom putovanju, videli smo u kojoj meri jedan tako neodgovarajući sistem može da onemogući rukovođenje jednom vojskom. Na primer, dok sam bio u južnom delu Cveticeve oblasti, načinio sam dvodnevno putovanje preko planina, i po dubokom snegu, do Stikova, pokušavši da nađem Lukasevica ili Kalitovica koji su imali radio-odašiljače pomoću kojih bih uspostavio vezu sa Vrhovnom komandom. Kad sam stigao, otkrio sam da su oba komandanta napustila taj kraj još pre dva dana i da se sa tri strane nalazimo opkoljeni Nemcima i partizanima. Sve se ovo

moglo izbeći da je Cvetićev komandant korpusa imao radio-vezu sa Vrhovnom komandom ili sa Lukasevicem. Posledice svega ovoga bile su da ne znamo da li da nastavimo ili da se povučemo prema Stitkovu. Približavanje nemačkih snaga nas je konačno primoralo da se povučemo do mesta odakle smo pošli.

Mihailoviceva armija bi bila bezmerno osnažena čak i umerenom pomoći radio-odašiljača koji bi bili postavljeni na odgovarajuća mesta. Sa ovim sadašnjim, neodgovarajućim, sistemom važne vesti sa bojišta često stižu prekasno. Kada se, na primer, nekoj brigadi naredi da preduzme operaciju u izvesnoj oblasti, akcija ne može da počne pre nego što bude kasno za to — jer vest nije stigla na vreme. Ishod svega ovoga je i razlaz između komandanta brigade i komandanta korpusa, što, opet, samo dovodi do toga da nema koordinisane aktivnosti u različitim oblastima. Tako neprijatelj često opkoli četničke jedinice samo zbog toga što nisu na vreme primile poruku.

Mihailovic trenutno koristi svoj primitivni radio-sistem do krajnjih granica i obavlja njime sve što može; previše je sputan nedostatkom opreme.

d) *Obaveštajna služba*

Mihailovic ima mogućnosti za izvanredan obaveštajni sistem u Srbiji jer u svakom selu i gradu ima četnika koji žele da mu pomognu. Rezultati su, ipak, skoro nikakvi. Zaključili smo da svaki komandant korpusa odlično poznaje raspored neprijatelja u okolini, i da se njemu prijavljuje najveći broj akcija, međutim, komandanti korpusa su pokazivali zapanjujuće neznanje o ciljevima u svojim oblastima ili o drugim stvarima od strateške važnosti koji bi mogli da budu od interesa za Saveznike. Na primer, mogli su da daju samo grube procene o dužini i konstrukciji železničkih mostova i tunela, o prirodi i obimu neprijateljske zaštite ciljeva, rasporedu prolaska vozova, dnevnim pokretima i rutini u neprijateljskim garnizonima, lokacijama i veličini potencijalnih aerodroma, o opremi i proizvodnji strateških fabrika i rudnika, i slično. Do ovog neznanja dolazi verovatno zbog nedostatka razumevanja, ali i zbog čiste lenjosti. Najvažniji razlog je, međutim, nepostojanje prave organizacije i naređenja od strane ministra i njegovog šefa obaveštajne službe. Tek smo sad nedavno, posle mnogo dosađivanja, uspeli da ubedimo Mihailovica da naredi komandantima da prikupljaju podatke o železničkom saobraćaju, o aktivnostima neprijateljske avijacije, itd.

Precizno poznavanje ciljeva takođe nedostaje. Na primer, pre našeg napada na Visegrad i razaranja mosta kod Rogatice, dobili smo tri veoma različite procene o veličini i strukturi tog mosta, od kojih su sve tri bile pogrešne. Bio bi, međutim, veoma lak zadatak za jednog oblasnog komandanta da prikupi izviđačke podatke o mostu. Slično tome, od Vuckovica i Cvetica smo pri-

mili samo najgrublje informacije o mostovima i fabrikama u njihovim oblastima.

Oblasni komandanti nam nisu ponudili nikakvo prihvatljivo objašnjenje za to što nisu došli do potpunih obaveštajnih podataka koji se tiču njihovih oblasti. Ljudi koji sada čame u šumama, čekajući na »dan D«, mogu da se zaposle tako što će pribaviti detaljne podatke od koristi za Saveznike. Takva aktivnost može i da im podigne moral. Ne verujem da će se postići ikakav uspeh u ovome sve dok Mihailovic ne izda stroga uputstva, i svima objasni da je obaveštavanje od vitalne važnosti. Istovremeno, svakom komandantu treba objasniti na koje kategorije da podeli obaveštajne podatke. To bi bilo: 1) podaci o ciljevima, 2) pokreti i razmeštaj neprijatelja, 3) razmeštaj Mihailovicevih snaga, 4) operacije, 5) neprijateljska propaganda, 6) pod razno, kao što su usmena obaveštenja o neprijateljskim planovima ili uhvaćena neprijateljska pisma. Svakom komandantu se jasno mora staviti do znanja da je to stalni posao i da su pojedinosti važne.

e) *Dosadašnje operacije*

Govoreći o operacijama, uopšte, stekao sam uverenje da je Mihailovic pre kapitulacije Italije, septembra 1943, organizovao samo manje akcije protiv Nemaca. Septembra i oktobra, stigli su izveštaji iz svih oblasti o mnogim operacijama protiv Nemaca. Nekima su prisustvovali i saveznički oficiri. Oštećeno je i nekoliko vozova. Na mnogim mestima su pokidane železničke šine. Železnička pruga Beograd—Sarajevo prekinuta je rušenjem mostova kod Vardista i Rogatice (ovaj drugi je bio veoma dug). Mnogi gradovi su oteti od Nemaca: Priepolje, Bielo Polje, Berane, Priboj, Visegrad, Rogatica, Gacko, Bileca, itd. Predala se italijanska divizija »Venecija«. Zaplenjen je veliki broj nemačkih topova i ubijen znatan broj Nemaca. Posle oktobra, aktivnost je pala na pređašnji nivo.

Ostaje činjenica, međutim, da Mihailovic (uprkos obećanjima) nije presekao glavne železničke linije sever—jug kroz doline reka Ibar i Varda. One su neobično važne kako kao današnje tako i kao buduće ključne saobraćajnice kojima će se Nemci povlačiti iz Grčke i Makedonije. Mihailovic je, takođe, propustio da razori rudnike u Boru i Trepci, važne izvore metala za Nemce.

Od svakog oblasnog komandanta, pukovnik Sejc i ja smo dobili izjavu o dotadašnjim operacijama protiv neprijatelja, o vremenu i mestu operacije, o snagama na obe strane, i o ishodu operacije. Pisane beleške se sada nalaze kod pukovnika Sejca, tako da mi je nemoguće da navedem pojedinosti. Jedino čega se sećam jeste da je najveći broj oblasnih komandanata tvrdio da je izveo nekoliko manjih akcija jednog meseca tokom prošle godine. Jedna od njih je bio napad 100—200 četnika na veći broj

Nemaca, Ljotićevaca, nedićevaca, Bugara i Arnauta. Iz nekih oblasti su stizale vesti o mnogo obimnijim operacijama. Dva tipična spiska operacija, koji su ostali kod mene, opremljenih od oblasnih komandanata, sačinjavaju Priloge »E« i »F«.

S obzirom na to da u krajevima koje smo posetili nije bilo partizana, pitanje o akcijama protiv partizana nije se postavljalo.

f) *Planirane operacije*

Svaki oblasni komandant veruje da će doći »dan D« kada će primiti naređenja za izvođenje sveopšte operacije protiv neprijatelja u svojoj oblasti. Njegov plan napada sastoji se u grupisanju ljudstva tako da ono bude sposobno da uništi neprijateljski garnizon u svom kraju i prekine neprijateljske komunikacije. Na primer, Kalabic nam je detaljno pokazao kako bi grupisao svoje trupe za napad protiv neprijatelja kad bi raspored neprijateljskih trupa na »dan D« bio isti kao što je sada. Pukovnik Sejc ima pisane beleške o ovim planovma.

Operacje, koje prethode »danu D«, komandanti obavljaju po naređenjima ministra, i izvode manje akcije tamo gde su njihove snage veće od neprijateljskih i gde će ostvareni rezultati nadoknaditi težinu odmazdi.

g) *Medicinska nega i oprema*

Mihailovicevoj vojsci tragično nedostaju sanitetski oficiri i oprema. Svaka pojedina oblast, u najboljem slučaju, ima po jednog ili dva sanitetska oficira, i nikakve sanitetske opreme osim nekoliko zavoja. U nekim krajevima, kao na primer u Cveticevoj oblasti, nema vojnih lekara, ali je komandant sklopio dogovor sa nekim lekarima u gradu da ukažu pomoć kad budu za to pozvani. To bi, se naravno, pokazalo kao sasvim nedovoljno u slučaju operacija većih razmera, jer pomoć bi bila neznatna i stigla bi kasno.

O jednom od najžalosnijih slučajeva nedostatka medicinske pomoći i opreme izvestili su Britanci koji su prisustvovali kad je major Lukasevic septembra 1943. napao Priepolje. Rekli su da se nekoliko ljudi sa kuršumima u grudima i stomaku, ne dobivši pomoć u pozadini, vratilo u prve borbene redove i nastavilo da puca sve dok nije umrlo.

h) *Obuka i regrutovanje*

Mihailovicevi komandanti nemaju nikakvih teškoća u nalaženju regruta u Srbiji. Prisustvovali smo mnogim četničkim regrutnim ceremonijama na kojima su se hiljade srpskih seoskih

mili samo najgrublje informacije o mostovima i fabrikama u njihovim oblastima.

Oblasni komandanti nam nisu ponudili nikakvo prihvatljivo objašnjenje za to što nisu došli do potpunih obaveštajnih podataka koji se tiču njihovih oblasti. Ljudi koji sada čame u šumama, čekajući na »dan D«, mogu da se zaposle tako što će pribaviti detaljne podatke od koristi za Saveznike. Takva aktivnost može i da im podigne moral. Ne verujem da će se postići ikakav uspeh u ovome sve dok Mihailovic ne izda stroga uputstva, i svima objasni da je obaveštavanje od vitalne važnosti. Istovremeno, svakom komandantu treba objasniti na koje kategorije da podeli obaveštajne podatke. To bi bilo: 1) podaci o ciljevima, 2) pokreti i razmeštaj neprijatelja, 3) razmeštaj Mihailovicevih snaga, 4) operacije, 5) neprijateljska propaganda, 6) pod razno, kao što su usmena obaveštenja o neprijateljskim planovima ili uhvaćena neprijateljska pisma. Svakom komandantu se jasno mora staviti do znanja da je to stalni posao i da su pojedinosti važne.

e) *Dosadašnje operacije*

Govoreći o operacijama, uopšte, stekao sam uverenje da je Mihailovic pre kapitulacije Italije, septembra 1943, organizovao samo manje akcije protiv Nemaca. Septembra i oktobra, stigli su izveštaji iz svih oblasti o mnogim operacijama protiv Nemaca. Nekima su prisustvovali i saveznički oficiri. Oštećeno je i nekoliko vozova. Na mnogim mestima su pokidane železničke šine. Železnička pruga Beograd—Sarajevo prekinuta je rušenjem mostova kod Vardista i Rogatice (ovaj drugi je bio veoma dug). Mnogi gradovi su oteti od Nemaca: Priepolje, Bielo Polje, Berane, Priboj, Visegrad, Rogatica, Gacko, Bileca, itd. Predala se italijanska divizija »Venecija«. Zaplenjen je veliki broj nemačkih topova i ubijen znatan broj Nemaca. Posle oktobra, aktivnost je pala na pređašnji nivo.

Ostaje činjenica, međutim, da Mihailovic (uprkos obećanjima) nije presekao glavne železničke linije sever—jug kroz doline reka Ibar i Varda. One su neobično važne kako kao današnje tako i kao buduće ključne saobraćajnice kojima će se Nemci povlačiti iz Grčke i Makedonije. Mihailovic je, takođe, propustio da razori rudnike u Boru i Trepci, važne izvore metala za Nemce.

Od svakog oblasnog komandanta, pukovnik Sejc i ja smo dobili izjavu o dotadašnjim operacijama protiv neprijatelja, o vremenu i mestu operacije, o snagama na obe strane, i o ishodu operacije. Pisane beleške se sada nalaze kod pukovnika Sejca, tako da mi je nemoguće da navedem pojedinosti. Jedino čega se sećam jeste da je najveći broj oblasnih komandanata tvrdio da je izveo nekoliko manjih akcija jednog meseca tokom prošle godine. Jedna od njih je bio napad 100—200 četnika na veći broj

Nemaca, Ljotićevaca, nedićevaca, Bugara i Arnauta. Iz nekih oblasti su stizale vesti o mnogo obimnijim operacijama. Dva tipična spiska operacija, koji su ostali kod mene, opremljenih od oblasnih komandanata, sačinjavaju Priloge »E« i »F«.

S obzirom na to da u krajevima koje smo posetili nije bilo partizana, pitanje o akcijama protiv partizana nije se postavljalo.

f) *Planirane operacije*

Svaki oblasni komandant veruje da će doći »dan D« kada će primiti naređenja za izvođenje sveopšte operacije protiv neprijatelja u svojoj oblasti. Njegov plan napada sastoji se u grupisanju ljudstva tako da ono bude sposobno da uništi neprijateljski garnizon u svom kraju i prekine neprijateljske komunikacije. Na primer, Kalabic nam je detaljno pokazao kako bi grupisao svoje trupe za napad protiv neprijatelja kad bi raspored neprijateljskih trupa na »dan D« bio isti kao što je sada. Pukovnik Sejc ima pisane beleške o ovim planovma.

Operacje, koje prethode »danu D«, komandanti obavljaju po naređenjima ministra, i izvode manje akcije tamo gde su njihove snage veće od neprijateljskih i gde će ostvareni rezultati nadoknaditi težinu odmazdi.

g) *Medicinska nega i oprema*

Mihailovicevoj vojsci tragično nedostaju sanitetski oficiri i oprema. Svaka pojedina oblast, u najboljem slučaju, ima po jednog ili dva sanitetska oficira, i nikakve sanitetske opreme osim nekoliko zavoja. U nekim krajevima, kao na primer u Cveticevoj oblasti, nema vojnih lekara, ali je komandant sklopio dogovor sa nekim lekarima u gradu da ukažu pomoć kad budu za to pozvani. To bi, se naravno, pokazalo kao sasvim nedovoljno u slučaju operacija većih razmera, jer pomoć bi bila neznatna i stigla bi kasno.

O jednom od najžalosnijih slučajeva nedostatka medicinske pomoći i opreme izvestili su Britanci koji su prisustvovali kad je major Lukasevic septembra 1943. napao Priepolje. Rekli su da se nekoliko ljudi sa kuršumima u grudima i stomaku, ne dobivši pomoć u pozadini, vratilo u prve borbene redove i nastavilo da puca sve dok nije umrlo.

h) *Obuka i regrutovanje*

Mihailovicevi komandanti nemaju nikakvih teškoća u nalaženju regruta u Srbiji. Prisustvovali smo mnogim četničkim regrutnim ceremonijama na kojima su se hiljade srpskih seoskih

omladinaca zaklinjale četničkoj vojsci. U oktobru, na Zlatiboru sam video jednu ceremoniju sa 1.600 regruta, a u Cveticevoj oblasti, u decembru, prisustvovao još jednoj sa 1.500 mladića. Jedina teškoća je nabavka oružja za te ljude.

Srpske omladince koji žele da se uključe u četničke redove prihvata lokalni komandant ukoliko smatra da su fizički sposobni. Oni, međutim, ne postaju četnici pre nego što polože zakletvu. Pri polaganju zakletve, na impresivnoj ceremoniji, koja se obično obavlja u šumi, službu vodi pravoslavni sveštenik, a nadgledaju je komandant i njegovi oficiri. Sakupe se svi mladići, a molitvu najpre očita pop. Pod njegovim vođstvom tada regruti dižu svoju desnu ruku i zaklinju se kralju, otadžbini i četničkoj vojsci. Onda lokalni komandant i njegovi oficiri drže govore, uz mnogo klicanja kralju Petru, Jugoslaviji i Dragi Mihailovicu. Posle toga, ljudi prelaze na obuku čije je trajanje različito od oblasti do oblasti. Sledeći korak je njihovo snabdevanje oružjem. Ako nema oružja, oni mogu da se vrate svojim domovma sve dok ne budu pozvani u aktivnu službu, ili zaposleni u službi bez oružja, kao, na primer, kurirskoj.

Obuka se u najvećem broju oblasti obavlja po jugoslovenskom pešadijskom pravilniku. Ima veoma malo strojeve borbene obuke jer to gerilski rat ne zahteva. Ima, međutim, mnogo pešadijske taktičke obuke koja se najčešće obavlja u šumi. Gledali smo kako se regruti obučavaju.

U skoro svim krajevima postoji »omladinski pokret«. Dečaci od 12. do 18. godina regrutuju se i obučavaju u pešadijskoj taktici upotrebljavajući drvene puške i mašinke sopstvene proizvodnje.

Životni uslovi regruta i aktivnih vojnika su veoma jadni. Regrut ne dobija ni novac ni opremu (osim puške) i nosi sopstvenu hranu na ceremoniju regrutacije. Posle toga, regrut mora da se snalazi kako zna i ume, tj. da zavisi od velikodušnosti seljaka.

U nekim oblastima se smatra da vojnici poseduju puške koje su sa sobom poneli u šumu, tako da je nemoguće imati rotirajuću vojsku. U drugim oblastima, međutim (kao, na primer, kod Kalabica), sve oružje se smatra zajedničkim vlasništvom. Zbog toga se vojnici zadržavaju na aktivnoj službi po nekoliko meseci, a onda zamenjuju novim regrutima koji dobijaju oružje. Izgleda da je ovaj postupak bolji jer omogućava oblasnom komandantu da ima veći broj spremnih ljudi u svojoj oblasti.

i) *Propaganda*

Najvažniji izvor vesti koje stižu od Saveznika je radio, a jedina saveznička stanica koja se može čuti bez smetnje je Bi-Bi-Si. Bostonska stanica WRUL je preslaba da bi mogla redovno da se čuje.

U unutrašnjosti, u kojoj smo živeli, ima veoma malo radio-aparata, jer ljudi su siromašni da bi mogli da ih kupe; pored toga, imali bi teškoća oko povremenog punjenja akumulatora. Nijedan srez verovatno nema više od tri aparata, od kojih jedan poseduje komandant brigade.

Prema tome, do seljaka vest stiže usmenim putem od onih koji slušaju radio, ili preko šapilografisanih letaka i propagandnog materijala koje izdaje četnički komandant oblasti, koji ima radio. Jedini preostali izvor vesti su okupacijske novine *Novo vreme*, ili časopisi, kao što je *Signal*, štampani na srpskom jeziku.

Svaki korpus ima oficira za propagandu koji je odgovoran šefu propagande kod Mihailovica. Ne postoji jednoobrazni propagandni listić za celu Srbiju. U nekim oblastima, štampaju se novine, kao na primer *Ravna Gora* i *Gardist* (štampani u Kalabicevoj oblasti). U drugim mestima, pojavljuju se šapilografisane brošure — negde dnevno, negde nedeljno.

Nisam spreman da sada odgovorim na pitanja o »liniji« koju sprovodi Mihailoviceva propaganda. Pukovnik Sejc i ja smo sakupili veliku količinu materijala, ali zbog nedostatka vremena nismo stigli da nam se to prevede. Kad to bude učinjeno ovde, moći ćemo da shvatimo opšte namere Mihailovica i način na koji se on obraća narodu. Moj sadašnji utisak je da on i dalje štampa mnogo antipartizanske propagande u severnom delu centralne Srbije, mada tamo ima malo partizana.

Bi-Bi-Si je izazvao veliko antibritansko osećanje kod četnika, jer je od septembra 1943. skoro svu svoju pažnju posvećivao partizanima. Ovo osećanje dele i seljaci, mada su više zbunjeni nego što osećaju neprijateljstvo. Oni ne mogu da razumeju kako ta radio-stanica, koja je 1941. i 1942. dizala Mihailovica u nebesa, sada može da podržava njihovog domaćeg neprijatelja. Na početku, mesni oficiri za propagandu su pokušavali da objasne ljudima kako vesti Bi-Bi-Si-ja ne predstavljaju mišljenje britanskog naroda. Međutim, od decembra, kada je u Donjem domu odlučeno da britanska vlada daje veću pomoć partizanima jer se oni više bore protiv Nemaca, propagandni oficiri su prestali sa ovakvim objašnjenjima.

Pored toga što kontrolišu novine, Nemci izdaju i propagandne listiće i lepe plakate u skoro svim gradovima i varošicama. Mnoge od njih sam predao pukovniku Sejcu, te oni mogu da se prouče kad se on vrati.

Jedini saveznički letak koji sam video bio je bačen iz aviona u Herzogovini, u januaru. Na slici su bili prikazani Ruzvelt, Čerčil i Staljin u Teheranu, a u tekstu na srpskom bilo je napisano šta su oni tamo saopštili.

Sve u svemu, izgleda da srpski seljak važne vesti saznaje brzo. Naravno, činjenica da novine, pod kontrolom Nemaca i kontrolom Mihailovica, napadaju partizane, može i jedne i druge da stavi pod isti poklopac u očima seljaka.

Četnici mnogo vole bostonsku stanicu WRUL jer, kako kažu, ona daje nepristrasne vesti, ali su razočarani što je preslaba da bi mogla redovno da se čuje. Što se tiče komentara iz Sjedinjenih Država, bilo da ih emituje WRUL ili prenosi Bi-Bi-Si, zamerka se sastoji uglavnom u tome što ne ulaze u probleme dovoljno duboko. Mada im je drago što mogu da čuju emisije u kojima učestvuju njihovi sunarodnici iz Amerike, nisu baš oduševljeni kad se na talasima oglasi neka sestra Divna koja pozdravlja sve u Ivanici, mestu gde je nekad živela. Oni žele nešto ozbiljnije.

j) *Situacija s hranom*

U Srbiji nema gladi. Seljak jede i živi skoro isto kao pre rata, sem što nema belog brašna, šećera i sličnog luksuza, koji je toliko skup da je skoro nedostižan. Ima obilje crnog hleba, kukuruza, »kimaka«, prasetine, jagnjetine, »rachia«, piletine i sl. Nestašice se osećaju jedino u planinskim krajevima, koji su oduvek bili siromašni.

Nemci rekviriraju izvesnu količinu useva i stoke iz svakog sela i zahtevaju da se ta hrana dopremi do prijemnih stanica u gradovima. Ako se to ne učini, Nemci polaze u kaznene ekspedicije, paljenje kuća i sl. U ravnicama na severu, seljaci donose oko 50% rekvizicija s obzirom na to da teren omogućava Nemcima da odu i lako pokupe ono što zahtevaju. Međutim, u planinskim oblastima, seljak daje oko 10% od onoga što se od njega zahteva jer Nemci nemaju ni snaga ni volje da odlaze u planine i to prikupljaju.

U južnoj Herzogovini stanje je sasvim različito. Ovde ima krajeva gde je teško doći do hrane.

Pukovnik Sejc i ja smo prikupili obilje podataka o uobičajenim cenama hrane i namirnica u Beogradu i drugim gradovima u Srbiji; podaci se nalaze kod njega.

k) *Represalije — taoci — potencijalni aerodromi — ciljevi — lične biografije četničkih oficira — razmeštaj nemačkih trupa*

Pukovnik Sejc poseduje naše pisane beleške o svim navedenim temama. U njima su navedeni podaci o represalijama, taocima, lokacijama sa opisom potencijalnih aerodroma, lokacijama sa opisom vojnih ciljeva u svakoj oblasti, i lične istorije četničkih oficira. Budući da bez tih beležaka mogu da ponudim samo maglovito sećanje na činjenično stanje, predlažem da čekamo dok se on vrati sa podacima.

4. RAT IZMEĐU PARTIZANA I ČETNIKA — STAV ČETNIKA

U severnom delu centralne Srbije nismo videli partizane; svi su nam svuda govorili da u njihovom kraju nema partizana, osim grupe od dve do tri stotine koja je prešla Savu između Sapca i Obrenovca i prodrla malo prema jugu. Saopšteno mi je takođe da postoji mala grupa partizana na planinama Kopaonik, i na jugu kod Prištine. Kad sam, krajem decembra, stigao u okolinu Raske, saznao sam da se tamo nalazi grupa partizana od 800—1.000 ljudi, potisnutih iz Sandžaka preko Stitkova. Do desetog januara prodrli su sve do Ivanice, ali su se tu našli opkoljeni četnicima sa svih strana. Kasnije sam čuo da partizana ima i u zlatiborskom kraju.

Stekao sam utisak da *narod* u Srbiji ne želi partizane i da je protiv komunizma. Svaki seljak želi samo svog kralja i demokratsku vlast. To smo čuli hiljadu puta. Seljaci se plaše partizana i mrze ih. Oni ih zamišljaju kao neprijatelja koji će da spali njihova sela i da im oduzme hranu.

Četnički komandanti u delu Srbije koji smo obišli nisu previše zabrinuti zbog pokušaja partizana da tu uspostave uporište. Glavni neprijatelj u Srbiji je i dalje Nemac.

Na putu ka moru, kroz Sandžak i Herzogovinu, naišao sam na sasvim drugačije stanje. Osnovno interesovanje četničkih komandanata, njihovih ljudi i srpskih seljaka bili su partizani. Najveći deo vojnih napora usmeren je protiv partizana, te se tu svuda vodi ogorčeni građanski rat. Na primer, video sam mnogo kuća u Herzogovini koje su, kako mi je rečeno, spalili partizani i slušao priče mnogih pročetnički raspoloženih Srba o tome kako su ih partizani zlostavljali. Tako, kad sam poželeo da kupim hranu od seljaka, odgovorili su mi da bi mi je rado dali kad bi išta imali, ali da su partizani već bili u selu i sve pokupili. Lično sam, sa brda blizu Kalinovika, kroz dogled posmatrao partizane kako spaljuju kuće mesnog četničkog komandanta i njegovih pomoćnika.

Mihailovicev stav, izražen u pismima generalu Donovanu i Ajzenhaueru, i stav njegovih oblasnih komandanata jasno pokazuju da je njihova borba protiv partizana zasnovana, pre svega, na rasnoj osnovi, a tek potom na ideološkoj. Nekoliko jugoslovenskih oficira mi je objasnilo tu situaciju na ovaj način:

> »Partizanima su 1941. godine, pod Titovom komandom, pripadali uglavnom siromašni Srbi iz Crne Gore i Sandžaka kojima je komunizam odgovarao jer im je omogućavao podelu imovine. Istovremeno, partizani su bili po ukusu i onim Srbima koji su mislili da su bogati političari i činovnici bili odgovorni za iznenadni poraz njihove mnogoljudne vojske. Srbi, međutim, veruju da je pravi razlog propasti vojske bila izdaja velikog broja hrvatskih oficira i vojnika

koji su, kao germanofili, verovali u neizbežnost nacističke dominacije u Evropi i bili spremni da se predaju bez borbe. Posle kapitulacije, Nemci su d ovi Pavelica i ustaše, a hrvatski izdajnici su prišli ustašama. Tada su Tito i Mihailovic imali isti cilj: pobediti okupatora. Jedina razlika među njima bila je u tome što se Tito borio za komunizam. U međuvremenu, ustaše i verolomni Hrvati počeli su sa krvavim čistkama protiv Srba u Hrvatskoj, Bosni, Herzogovini i Dalmaciji, čvrsto verujući da je nemačka dominacija u Jugoslaviji neizbežna, s obzirom na to da su saveznici gubili na svim frontovima.

Kad su Nemci porazili Tita i Mihailovica u jesen 1941, Tito je bio potisnut u oblast zapadne Bosne, njegovo glavno uporište. Tokom 1942. postalo je donekle jasno da Saveznici ipak mogu da dobiju rat. Romel je bio izbačen iz Egipta. Saveznici su se iskrcali u Severnoj Africi, a Rusija je pobeđivala na Istočnom frontu. Ustaše su tada shvatile da Saveznici pobeđuju i da će svi biti postreljani kao ratni zločinci. Mihailovic se zakleo da će za svakog Srbina koga su ubile ustaše uzeti život jednom Hrvatu; Bi-Bi-Si je preneo taj proglas. Ustaše, prema tome, nisu mogle da sklope mir s Mihailovicem, i njihova jedina šansa da se spasu bila je prelazak na stranu Saveznika uključivanjem u partizanske redove.

Pregledanje* mrtvih i zarobljenih partizana pokazuje da se sada partizanska vojska sastoji od 75% Hrvata i bivših ustaša. Četnici tvrde da se bore protiv Hrvata da bi se sačuvali etnički i brojčano, i da bi sebi obezbedili kontrolu u poratnoj Jugoslaviji. Na početku rata, u Jugoslaviji je bilo 4.800.000 Hrvata, 6.000.000 Srba, 1.000.000 Slovenaca, 750.000 muslimana i 1.000.000 drugih manjina.

Pre rata, Hrvati su se plašili i opirali se srpskoj dominaciji u Jugoslaviji. Smatrali su da, s obzirom na to da su Hrvati i Slovenci, uzevši zajedno, brojni koliko i Srbi, Zagreb treba da bude glavni grad Jugoslavije, posebno zbog toga što je bliži centrima evropske kulture. Mada su spremno prihvatali svu korist koju su mogli da dobiju od Jugoslavije, Hrvati su pod dr Macekom uporno zahtevali nezavisnu državu i sopstvenog kralja, svakako ne Kara-Georga. Na presto je pretendovao dr Macek.

Antagonizam između Srba i Hrvata je bio povećan i time što su Hrvati katolici, a Srbi pravoslavni. Između Srba i Hrvata je 1937. godine maltene došlo do verskog rata kada je Jugoslovenska vlada potpisala Konkordat, koji katolicima daje veća prava.

---

* Mensfild izgleda ozbiljno veruje da postoje upadljive rasne razlike između Srba i Hrvata *(prim. prev.)*.

Srpski oficiri veruju da su Hrvati političari, a da su Srbi tokom cele istorije samo ratovali. Oni posebno naglašavaju ulogu Srba u Prvom svetskom ratu, kad su ovi, posle proboja Solunskog fronta, uz nezapamćene žrtve oslobodili celu zemlju.
Četnički oficiri tvrdo veruju da Tito u ovom građanskom ratu usmerava najveći deo svojih snaga, oružja i municije protiv četnika.«

Navedena ispoljavanja stava pokazuju koliko su četnici ogorčeni na partizane, za koje veruju da se sastoje od Hrvata i bivših ustaša. Ne mogu da oproste Hrvatima krvave pogrome nad srpskim stanovništvom koji su 1941. i 1942. odneli 700.000 života. Ne mogu da razumeju zašto Britanija, koja je, onda kada su Saveznici gubili na svim frontovima, podržavala Mihailovica protiv ustaša, sada podržava vojsku koja se sastoji uglavnom od ustaša. S druge strane, mnogi četnički oficiri smatraju da i posle rata treba da postoji jugoslovenska nacija organizovana u federalnu državu, koja bi se sastojala od nezavisne hrvatske države i nezavisne srpske države. Izgleda da oni žele državnu strukturu nalik na Sjedinjene Države, ali sa kraljem na čelu nove jugoslovenske federalne države. Drugi oficiri, koji imaju jači prosrpski stav, smatraju da treba stvoriti takvu Jugoslaviju u kojoj će Srbija imati odlučujući uticaj.

Neki četnički oficiri su skloni primirju s partizanima sve dok se rat s Nemcima ne završi. Upadljiv primer je major Lukasevic, koji tvrdi da bi, iako mrzi partizane, želeo da s njima uspostavi primirje, pod uslovom da se utvrdi demarkaciona linija koja bi podelila Jugoslaviju na dva dela. Na severu bi se protiv Nemaca borili partizani, a na jugu četnici. Ostali četnički oficiri, međutim, smatraju da je mir nemoguć.

5. SARADNJA IZMEĐU ČETNIKA I NEMACA

Osim dva beznačajna slučaja, u severnom delu centralne Srbije nisam primetio nikakvu saradnju između četnika i Nemaca. Prvi slučaj se desio u Belanovici, gradiću istočno od Valjeva, u oblasti kapetana Ninkovica, četničkog komandanta korpusa. Tamo se nalazilo oko 50 Nedici žandara pod komandom poručnika zaduženog za mir u mestu. Ninkovic je ispričao da su poručnik i njegovi vojnici lojalni četnicima i da će im se, ako ih četnici pozovu, odmah pridružiti u šumi. Rekao je da će nedićevce razoružati kad se za tim ukaže potreba, ali da su mu od veće koristi u sadašnjem svojstvu jer mu pružaju korisne informacije o pokretima Nemaca u toj oblasti. Pošto smo prošli nadomak grada, pukovnik Sejc i ja smo sreli Nedici poručnika koji nas je pratio s namerom da nas sretne u šumi. Izjasnio

se da je lojalan četnicima i da je spreman da im pomogne na bilo koji način. Međutim, sve nas je iznenadio, a Ninkovica i ostale prisutne četnike razbesneo, kad je na moje pitanje o tome šta ljudi u varoši misle o Nedici, odgovorio da mu je narod naklonjen jer ga je Nedici spasao od teških odmazdi, koje bi Nemci inače preduzeli.

Kalabic je takođe priznao da održava prijateljske odnose sa oko 50 Nedici žandara iz Aranđelovca, oko 50 kilometara južno od Beograda, koje su tamo postavili Nemci da čuvaju železničku stanicu. Rekao je da održava te odnose iz istog razloga kao i Ninkovic, a i zato što su oni izvor naoružanja. Naglasio je, na primer, da su mu u avgustu 1943. javili da nemački kamioni puni municije i oružja prolaze kroz Štragare na putu za jug. Zahvaljujući ovoj informaciji, on je napao nemačku kolonu, ubio 80 Nemaca i zaplenio 40 lakih mašinskih pušaka »zorka« i znatnu količinu municije. Video sam Štragare. Celo selo, od preko 150 kuća, razoreno je u nemačkoj odmazdi za ovaj napad.

U južnoj Herzogovini i južnoj Dalmaciji primetio sam da četnici i Nemci sarađuju u borbi protiv partizana. Jednog popodneva, kada sam se nalazio na čelu kolone, naleteo sam na nemačku patrolu i brzo se povukao u obližnje selo. Kasnije sam saznao da je Lukasevic, pošto su ga priveli lokalnom nemačkom komandantu, izjavio da je komandant Nevesinjske četničke brigade; da je došao s namerom da uspostavi kontakt sa Nemcima kako bi ih upozorio na veliku grupu partizana koja napreduje u njihovom pravcu, i da on, Lukasevic, i njegovi četnici, zauzimaju položaje u šumi da bi se borili protiv tih partizana. Kasnije smo sreli Lukasevica na šest sati južno od tog mesta.

Dok smo čekali Lukasevica, lokalni četnički komandant nam je rekao da je u prijateljskim odnosima s nemačkim komandantom iz Lubinje, da je prethodnog dana našao smeštaj za 640 novopristiglih nemačkih vojnika i da ih uskoro očekuje još toliko. Nemačke trupe smo mogli da vidimo sa planine.

Dok su se krili u okolini Dubrovnika, južno od Trevinje, jedan Bacevicev vojnik mi je pokazao nemačku legitimaciju koju su mu izdale nemačke vlasti u Dubrovniku. Ovaj papir je nosio zaglavlje štaba nemačke armije u Dubrovniku. Tamo je na srpskom jeziku pisalo da je on »četnik« koji se bori protiv partizana, i da mu se dopušta da ide u dubrovačku bolnicu. Rekao mi je da su mu legitimaciju izdale nemačke vlasti u Dubrovniku.

Kad je bio suočen sa ovakvim primerom kolaboracije, potpukovnik Bacevic je pokušao da ga opravda time što je njemu, Bacevicu, neophodno da sazna šta Nemci znaju o njegovoj oblasti. Izrazio sam mišljenje da bi takva aktivnost zapravo predstavljala špijunažu protiv Nemaca, ali da to nije bila špijunaža pošto Nemci znaju da su ti ljudi četnici. Odgovorio mi je da Nemci sve pravoslavce u ovoj oblasti nazivaju »četnicima«.

Moj utisak je da u Srbiji ima malo saradnje s Nemcima, jer oni su tamo glavni neprijatelji, ali da je ima u Herzogovini, jer Mihailovićevi komandanti, ma koliko mrzeli Nemce, osećaju da sa njima moraju da sarađuju da ne bi izgubili građanski rat protiv partizana. Ova kolaboracija nimalo ne uznemirava njihovu savest. Oni ističu da se u stvari bore protiv bivših ustaša, među kojima mnogi i dalje sarađuju s Pavelićem, i da Britanci šalju oružje partizanima koje ovi upotrebljavaju protiv četnika. Ovo ide naruku Nemcima, koji koriste činjenicu što je građanski rat najvažnija preokupacija četnika.

Pomenuta kolaboracija u nekim oblastima južne Herzogovine izgleda da je samo nastavak kolaboracije koja je tamo postojala između četnika i Italijana protiv partizana 1942. i 1943. godine.

6. MIHAILOVIĆEVE VEZE SA NJEGOVOM VLADOM

Kad smo stigli u Jugoslaviju, članovi britanske misije su nam rekli da je jedina veza Mihailovića sa vladom u Kairu išla preko radija u Malti, u šifri koja je bila poznata Britancima. Januara 1943. pukovnik Bejli je javio da je Mihailović verovatno uspostavio sopstvenu direktnu radio-vezu sa svojom vladom, ali da se njegove poruke nesumnjivo prisluškuju.

Još u oktobru, Mihailović mi je rekao da ima direktne komunikacije s Amerikom putem radija skrivenog u šumi. Tvrdio je da na taj način može da šalje poruke Fotichu, jugoslovenskom ambasadoru u Vašingtonu i pitao me da li želim da pošaljem direktnu poruku bilo kome u Vašingtonu. Ljubazno sam odbio ponudu i stvar prijavio Bejliju, koji je to prosledio Kairu i Londonu. Kasnije sam saznao da je jedan mladi Amerikanac srpskog porekla, Robert Marjanović, radio u ovoj tajnoj stanici.